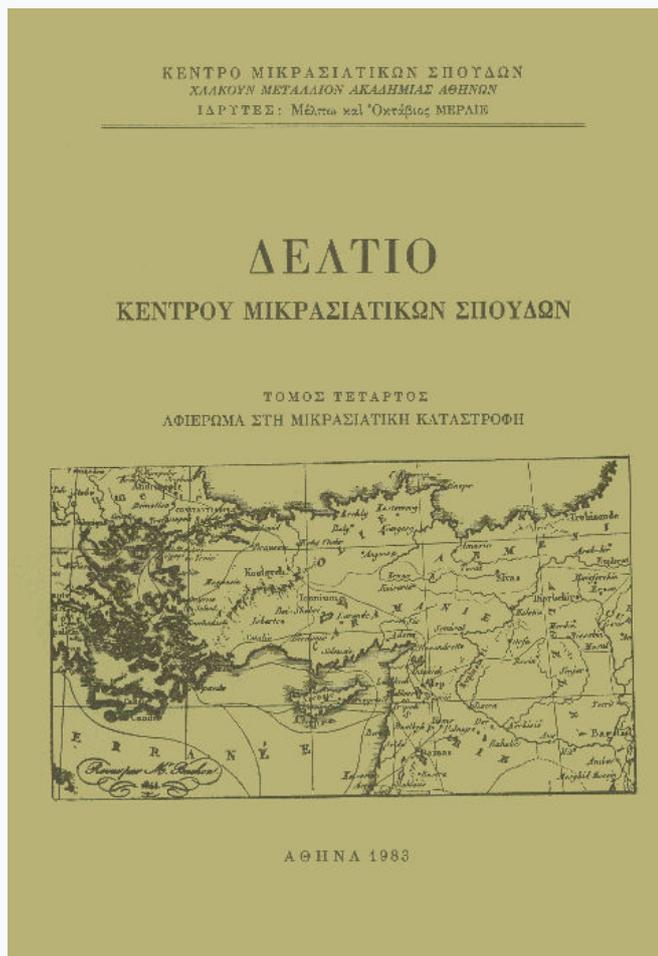

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 4 (1983)

Αφιέρωμα στη Μικρασιατική Καταστροφή

Ο Ελληνικός φιλολογικός σύλλογος
Κωνσταντινουπόλεως: Ο Βενιζέλος και η
Μικρασιατική εκστρατεία (από το αρχείο
Κ.Μισαηλίδη)

Κυριακή Μαμώνη

doi: [10.12681/deltiokms.41](https://doi.org/10.12681/deltiokms.41)

Copyright © 2015, Κυριακή Μαμώνη

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μαμώνη Κ. (1983). Ο Ελληνικός φιλολογικός σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως: Ο Βενιζέλος και η Μικρασιατική εκστρατεία (από το αρχείο Κ.Μισαηλίδη). *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 4, 277–297.
<https://doi.org/10.12681/deltiokms.41>

Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
Ο ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΚΑΙ Η ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ

('Από τὸ ἀρχεῖο Κ. Μισαηλίδη)

Στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑστίας Ν. Σμύρνης διαφυλάσσεται τὸ ἀρχεῖο τοῦ μικρασιάτη λογοτέχνη καὶ γνωστοῦ ἀνταποκριτῆ τοῦ μικρασιατικοῦ μετώπου Κώστα Μισαηλίδη¹. Τὸ ἀρχεῖο αὐτό, σχετικὸ μὲ τὴ μικρασιατικὴ ἐκστρατεία καὶ καταστροφή, περιλαμβάνει α) πλούσιο καὶ πολύτιμο φωτογραφικὸ ὕλικό², β) ἀνέκδοτα ἔργα τοῦ ἴδιου³, γ) ἐπιστολές⁴, ἀποκόμματα ἐφημερίδων μὲ ἀντα-

1. Πολεμικὸς ἀνταποκριτὴς τῶν ἀθηναϊκῶν ἐφημερίδων *Πατρίς*, *Ἔθνος*, *Ἀκρόπολις*, *Ἐλευθέρος Λόγος*, τῶν ἐφημ. *Πρόσδος* καὶ *Πρωτὰ* Κωνσταντινουπόλεως, *Κόσμος*, *Τηλέγραφος* καὶ *Ἀρμονία* Σμύρνης, *Νέα Ἡμέρα* Τεργέστης, *Ἐθνικὸς Κήρυξ* Ν. Ὑόρκης, *Ἑσπερία* Λονδίνου. Γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του, βλ. δύο μικρὰ προλογικὰ σημειώματα σὲ δημοσιεύματά του στὸ *Πανελλήμιον καὶ Μικρασιατικὸν Ἡμερολόγιον τοῦ ἔτους 1926*, *Ἔτος Α'*, Ἀθήναι, σ. 65, 125. Παύλου Φλώρου, «Ἡ Μικρὰ Ἀσία στὴν ἑλληνικὴ λογοτεχνία μετὰ τὸ 1922», *Μικρασιατικὴ Ἑστία*, 1 (1946), σ. 81. Μιχαὴλ Α. Ροδᾶ, *Ἡ Ἑλλάδα στὴ Μικρὰν Ἀσία*. . ., Ἀθήναι 1950, σ. 42, 92-95, 353. Χρ. Σωκρ. Σολομωνίδη, *Ὑμνος καὶ θρήνος τῆς Σμύρνης*, Ἀθήνα 1956, σ. 253, 275-77, 300. Τοῦ ἴδιου, *Ἡ δημοσιογραφία στὴ Σμύρνη (1821-1922)*, Ἀθήνα 1959, σ. 210, 320, 325, 330-1, 336. Νίκου Ε. Μηλιώρη, «Ἡ πνευματικὴ εἰσφορά τῶν Μικρασιατῶν», *Μικρασιατικὰ Χρονικά*, 11 (1964), σ. 114. Τίτλους δημοσιευμάτων του, βλ. καὶ Παύλου Χατζημιωύση, *Βιβλιογραφία 1919-1978, Μικρασιατικὴ ἐκστρατεία - ἦντα - προσφυγιά*. . ., Ἑρμής, Ἀθήνα 1981 (λήμμα Μισαηλίδης).

2. Τὸ φωτογραφικὸ ὕλικό ἔχει ταξινομηθεῖ κατὰ περιφέρειες.

3. Σὲ ὀκτὼ δεμένους τόμους: 1) Ἀπὸ τὴν μικρασιατικὴν ἐκστρατεία, Κοτύαιον - Δορύλαιον - Σαγγάριος (Ἰούλιος-Σεπτέμβριος 1921). 2) Οἱ διωγμοὶ τῆς Βιθυνίας 1920. 3) «Ἀμελὲ Ταμπουροῦ» (Ἐργατικὰ Τάγματα) 1914-1918. 4) Κοβαλίτσα - Ἀβγλίν (Οἱ ἐπιχειρήσεις Μαρτίου 1921). 5) Κατοχὴ Σμύρνης, Ἐκθέσεις ἀρχηγοῦ Κατοχῆς Ν. Ζαφειρίου - Διασυμμαχικῆς ἐπιτροπῆς - Ἀλ. Μαζαράκη. 6) Μικρασιατικὴ ἐκστρατεία Α 1919-1920. 7) Μικρασιατικὴ ἐκστρατεία Β 1921-1922. 8) Μετὰ τὴν καταστροφή Γ 1922. Οἱ τόμοι 1-4 εἶναι δακτυλογραφημένοι καὶ φέρουν στὴ στάχωση τὸ γενικὸν τίτλο: Ἀνέκδοτα ἔργα Κώστα Μισαηλίδη. Ὁ τόμος 5, ἐπίσης δακτυλογραφημένος, φέρει στὴ στάχωση τὸν τίτλο: Ἀρχεῖον Κώστα Μισαηλίδη Ι, καὶ οἱ ὑπόλοιποι τρεῖς (6, 7, 8), ποὺ ἔχουν σχηματισθεῖ ἀπὸ ἐπικολληθεῖς ἀποκομμάτων ἐφημερίδων, τὸν ἀντίστοιχο τίτλο: Δημοσιεύματα Κ. Μισαηλίδη.

4. Ἀνάμεσα σ' αὐτὰς καὶ ἐπιστολὲς Ν. Πλαστήρα.

ποκρίσεις, προσωπικές σημειώσεις κλπ. "Ένα τετράδιο με τόν τίτλο «Κ. Μισαηλίδη, Διαλέξεις Πόλη 1921-22» αναφέρεται στο σάλο που προκάλεσαν στους δημοσιογραφικούς ιδίως κύκλους τῆς Πόλης—έκφραστες τῆς κοινῆς γνώμης— δύο διαλέξεις τοῦ Κ. Μισαηλίδη στὸν Ἑλληνικὸ Φιλολογικὸ Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως (ΕΦΣΚ) με θέμα τις ἐντυπώσεις του ἀπὸ τὸ μικρασιατικὸ μέτωπο. Τὸ δερματόδετο τετράδιο, διαστάσεων 26,2 × 20,5 ἑκατ., περιλαμβάνει κατὰ νεότερη ἀρίθμηση 116 σελίδες, ἀπὸ τις ὁποῖες λευκὲς εἶναι οἱ σελίδες 1-4, 14, 48, 49, 93, 107-116, οἱ δὲ λοιπὲς εἶναι δακτυλογραφημένες ἢ φέρουν ἐπικολλήσεις φωτογραφιῶν ἢ ἀποκόμματα ἀπὸ ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ ἐπιστολὲς καὶ λοιπὰ λυτὰ ἔγγραφα εἶναι ἐπικολημένα (με ἐξαιρέση δύο ἔγγραφα μεταξύ σ. 80-81 καὶ 82-83). Τὸ τετράδιο ἔχει ἡμερολογιακὴ, κατὰ κανόνα, κατάταξη καὶ καλύπτει τὴ χρονικὴ περίοδο ἀπὸ 23.12.1921 ἕως 6.4.1922. Πέρα ἀπὸ τὴν εἰδικὴ ἀξία ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχει γιὰ τὴν ἀποκάλυψη πολλῶν ἄγνωστων πτυχῶν τῆς ζωῆς τοῦ μικρασιάτη δημοσιογράφου, φέρνει στὸ φῶς ἄγνωστες ἐπίσης πτυχὲς τῆς ζωῆς τοῦ ΕΦΣΚ, στὴν τελευταία, σύγχρονη μετὰ τὰ γεγονότα τῆς μικρασιατικῆς τραγωδίας, περίοδο τῆς λειτουργίας του. Οἱ μαρτυρίες ποὺ διασώζει ὁ Κ. Μισαηλίδης ἔχουν πρόσθετη ἀξία γιατί ὁ ἀπόηχος τους σώθηκε μόνο στὸν Κωνσταντινουπολίτικο Τύπο τῆς ἐποχῆς, ἀπρόσιτο καὶ δυσεῦρετο σήμερα⁵. Στὰ τελευταία πρακτικὰ τοῦ ΕΦΣΚ δὲν ἀναφέρεται τίποτα σχετικὸ⁶.

Μὲ βάση τις μαρτυρίες καὶ τὴ χρονικὴ τους διάταξη, ὅπως παρέχονται στὸ ἡμερολόγιο, θὰ γίνῃ διεξοδικὴ πρῶτα ἐκθεση τῶν γεγονότων καὶ τοῦ ἀντικτυποῦ τους στὸν Τύπο τῆς ἐποχῆς. Τὰ γεγονότα αὐτὰ, εἰδικῆς βέβαια ὕφης, ἐκφράζουν, ὅμως, ἀδρὰ μορφὲς καὶ φάσεις ἀπὸ τὴν πολιτικὴ, κοινωνικὴ καὶ πνευματικὴ ζωὴ τῆς Πόλης στὸ διάστημα τῆς μικρασιατικῆς ἐκστρατείας, συγκεκριμένα στὴν περίοδο μετὰ τὴν πτώση τοῦ Βενιζέλου. Σ' ἓνα δεῦτερο τμήμα περιγράφονται καὶ διασαφηνίζονται χαρακτηριστικὰ δεδομένα ποὺ κρίνονται ἀπαραίτητα γιὰ νὰ αἰτιολογήσουν καὶ ἐρμηνεύσουν τὰ ἱστορούμενα περιστατικά.

Στις 26 Δεκεμβρίου 1921, ὁ ΕΦΣΚ εἶχε προγραμματίσει διάλεξη τοῦ γενικοῦ γραμματέα του, Ὁδ. Ἀνδρεάδη, με θέμα: «Ἡ ἐξέλιξις τῆς Μεγάλης Ἰδέας ἀπὸ τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς συμπληρω-

5. Παρὰ τις προσπάθειές μου, ἐλάχιστα μόνο ἀπὸ τὰ καταχωριζόμενα ἀποσπάσματα ἢ ἐπικολημένα στὸ τετράδιο ἀποκόμματα ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν τῆς Πόλης μπόρεσα νὰ ταυτίσω. Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, ὅταν πρόκειται γι' αὐτὰ τὰ ἀποσπάσματα ἢ ἀποκόμματα, παραπέμπω στις ἀντίστοιχες σελίδες τοῦ ἡμερολογίου, προτάσσοντας τὴν ἑνδειξὴ Κ.Μ. καὶ χρησιμοποιοῦντας, πλὴν ἐλαχίστων περιπτώσεων (ὅπου ἔγινε ἡ ταύτιση), αὐτοῦσια τὰ βιβλιογραφικὰ στοιχεῖα ποὺ παρέχονται ἀπὸ τὸν Κ. Μισαηλίδη.

6. Λογοδοσίαι Μητῶ Ἀθηναιοπόλου προέδρου τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου 1918-1922, Ἀθήνα 1972.

σεως εκατονταετηρίδος από τῆς ἐν Ἐπιδαύρῳ πρώτης Ἐθνικῆς Συνελεύσεως»⁷. Τὴν ἴδια ἀκριβῶς ἡμέρα καὶ ἀπὸ τὸ ἴδιο βῆμα θὰ μιλοῦσε καὶ ὁ Κ. Μισαηλίδης μὲ θέμα «Ἐντυπώσεις ἀπὸ τὸ μέτωπο»⁸. Τῇ διάλεξι τοῦ Μισαηλίδη εἶχε διοργανώσει ὁ «Σύνδεσμος τῶν Ἑλληνίδων Κωνσταντινουπόλεως». Ὁ σύλλογος αὐτὸς συστήθηκε τὸν Μάρτιο τοῦ 1921 μὲ σκοπὸ τὴ συμπάραστασι στὸ μαχόμενον στρατό. Ἰδρυσεν ἐπὶ τῆς Σμύρνης τὸν «Κυανοῦν Σταυρὸν» καὶ διοργάνωσεν ἀποστολὰς ἐπὶ τὴν Προύσα καὶ ἐπὶ τὸν Σαγγάριο, ἐπὶς ὅποισι ἔλαβαν μέρος κυρίως γυναικὲς νὰ μοιράσων διάφορα εἶδη στὸ στρατό, καθὼς καὶ οἱ καλύτεροι γιανοὶ τῆς Πόλεως. Ἡ Ἀλεξάνδρα Κέντρον, ψυχὴ τοῦ συλλόγου, μέλος τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου, μαζὶ μὲ τὸν πατέρα της, γνωστὸ δημοτικιστὴ γλωσσολόγο τῆς Πόλεως γιαντρὸ Φώτῃ Φωτιάδῃ, συμμετεῖχαν ἐπὶς ἀποστολὰς αὐτῆς. Ἡ Ἄλ. Κέντρον ἔδωκε τὴν ἰδέαν ἐπὶ τὸν Κ. Μισαηλίδῃ νὰ παρουσιάσει, ὡς προσκεκλημένους ὁμιλητὰς τοῦ Συνδέσμου, τὶς νίκαι τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ ἀπὸ τὸ βῆμα τοῦ ΕΦΣΚ⁹.

Ὅπως εἶχε προγραμματισθεῖ, προηγήθηκε ἡ διάλεξι τοῦ γενικοῦ γραμματέα τοῦ ΕΦΣΚ Ὀδ. Ἀνδρεάδῃ. Ὁ ἀγορητὴς μίλησεν γιὰ τὴ Μεγάλῃ Ἰδέαν μπροστὰ ἐπὶ ἐκπροσώπους τῶν ἀρχῶν, χωρὶς νὰ ἀναφερθεῖ ἐπὶ τὸ ὄνομα τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου. Αὐτὸ ὄχι μόνον δὲν ἔμεινε ἀπαράτηρητον ἀπὸ τὸ πολυπληθέστατον ἀκροατήριον, ποὺ εἶχε συρρεῦσει γιὰ νὰ ἀκούσει καὶ τὸν Κ. Μισαηλίδῃ, ἀλλὰ προκάλεσεν θύελλα διαμαρτυριῶν ὅταν ὁ ρήτορας κατέβηκε ἀπὸ τὸ βῆμα¹⁰. Πρῶτος ὁ Β. Ἀριστόβουλος ἔλαβε τὸ λόγον: «Ἐἶναι ἔγκλημα καὶ βεβήλωσις. . . αὐτὸ τὸ ὅποῖον ἐγένετο ἀπὸ τοῦ βήματος τοῦ Συλλόγου. Ὁ κατ' ἐξοχὴν συντελεστὴς τῆς Μεγάλῃς Ἰδέας ὑπῆρξεν ὁ Βενιζέλος»¹¹. Ἀκολούθησαν παρατεταμένες ἀποδοκιμασίαι γιὰ τὸν ρήτορα καὶ ἐπευφημίαι γιὰ τὸν «ἐλευθερωτὴ τῆς Φυλῆς». Ὁ πρόεδρος τοῦ ΕΦΣΚ, Μηνᾶς Αὐθεντόπουλος, ἀναγκάσθηκε νὰ ἀπαντήσῃ καὶ νὰ κατευνάσῃ τὴν ἀγανάκτητον τοῦ πλήθους μὲ τὰ λόγια αὐτά: «Αὐτὴ αὕτη, κύριοι. . . ἡ ἔντονος διαμαρτυρία σας διὰ τὴν παράλειψιν, οὐχὶ σκόπιμον, πιστεύω, τοῦ ὀνόματος ἐκείνου τοῦ ἀνδρός, ὁ ὅποῖος ἐκπροσωπῶν ἢ μᾶλλον ἐνσαρκῶν εἰς τὰς ἡμέρας μας τὴν Μεγάλῃν Ἰδέαν ἐφύττεσε μὲ τὴν

7. Γιὰ τὸν πλήρη αὐτὸν τίτλον τῆς διαλέξεως βλ. *Λογοδοσίαι*, β.π., σ. 82. Ὁ Ὀδ. Ἀνδρεάδῃς ὑπῆρξεν καθηγητὴς τῆς ἀρχαιολογίας, δημοσιογράφος (ἔγραφε ἰδίως ἐπὶ Νεολόγος), πρόεδρος τοῦ ἀρχαιολογικοῦ τμήματος τοῦ ΕΦΣΚ καὶ διοικητικὸν μέλος διαφόρων συλλόγων τῆς Πόλεως, βλ. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Διδακτικὸς Σύνδεσμος. Ἐκθεσίς. . . μέχρι τῆς 31ης Δεκεμβρίου 1907. . . Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1908, σ. 10 κ.ε. Ἐπισκόπου Παμφίλου Μελισσηνοῦ Χριστοδοῦλου, *Τὰ Ταταῖα, ἡτοῖ ἱστορία τῶν Ταταῶν*, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1913, σ. 241-3. Μανουὴλ Ἰω. Γεδεών, *Μνεῖα τῶν πρὸ ἐμοῦ 1800-1863-1913*, Ἐν Ἀθήναις 1934, σ. 450-1.

8. *Κ.Μ.*, σ. 15-6 ἐφ. *Πρόσδος*, 23 καὶ 25.12.1921, *Πρωτὰ*, 24.12.1921.

9. *Κ.Μ.*, σ. 5-6, 11.

10. *Κ.Μ.*, σ. 16-7, σ. 18 ἐφ. *Πρόσδος*, 28.12.1921.

11. *Κ.Μ.*, σ. 18 ἐφ. *Πρόσδος*, 28.12.1921.

χειρά του εις τὴν ψυχὴν ὄλων μας ἀδιδον ἐγνώμοσύνην ὡς πραγματοποιήσαι τὰς προαιωνίους ἐλπίδας μας, ἦτοι τὴν Μεγάλην Ἰδέαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, αὐτὴ ἡ δικαία διαμαρτυρία σας ἀποτελεῖ ἤδη τὴν ἐξαγνιστήριον θυσίαν διὰ τὴν γενομένην παράλειψιν τοῦ ὀνόματός του ἐν τῷ ἱερῷ τούτῳ χώρῳ τὸν ὁποῖον κοσμεῖ ἡ εἰκὼν τοῦ ἰσοβίου ἐπιτίμον προέδρου τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλ. Συλλόγου.

Ἐπὶ τούτοις, νομίζω κύριοι, ὅτι εἴμεθα ἐν πλήρει τάξει εὐλογοῦντες μεγαλοφώνως τὸ ὄνομα τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου καὶ ἀνακράζοντες ὀλοφύχως πάντες: Ζήτω ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος»¹². Ἄλλὰ καὶ ὁ Ἄνδρεάδης προσπάθησε νὰ δώσει ἐξηγήσεις: τὸ ἐπεισόδιο θεωρήθηκε ὅτι ἔληξε μὲ τὴ διαβεβαίωση τοῦ δημοσιογράφου Παναοῦ Κεσίσογλου ὅτι στὸ μέλλον θὰ μιλοῦσε αὐτὸς γιὰ τὴν ἐκπροσώπηση τῆς Μεγάλης Ἰδέας ἀπὸ τὸν Βενιζέλο¹³.

Ἐντελῶς διαφορετικὴ ἔκβαση ἔλαβε ἡ διάλεξις ποῦ ἀκολούθησε ἀμέσως. Ὁ ὀμιλητὴς κατασυγκίνησε τὸ κατὰμεστο ἀκροατήριό του ποῦ τὸν ὑποχρέωσε νὰ ὑποσχεθεῖ ὅτι θὰ συνεχίσει τίς ὀμιλίαις του¹⁴. Ἀπὸ τὴν ἐπομένη ὁ Τύπος ἔδωσε τὴ συνέχεια: ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος στηλίτευση τῆς θέσεως ποῦ ἔλαβε ὁ Ἄνδρεάδης στὸ θέμα Μεγάλῃ Ἰδέα καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο ἐγκωμιαστικὰ σχόλια γιὰ τὴν ὀμιλία τοῦ Κ. Μισαηλίδη.

Ἡ ἐφημερίδα *Πρόσδος* τοῦ Κ. Σπανοῦδῃ πρωτοστάτησε στὸ δημοσιογραφικὸ σάλο. Ὁ σχολιαστὴς τῆς ἔγγραφῃ χαρακτηριστικὰ: «Τὸ ἔργον τοῦ Βενιζέλου διὰ τὴν Μεγάλην Ἰδέαν βροντοφωνοῦν οἱ πέτραις τοῦ δρόμου καὶ ὁ κ. Ἄνδρεάδης τὸ παρесиώπησε διὰ νὰ ἱκανοποιήσῃ μωρὰν ἀδυναμίαν του πρὸς τοὺς φέροντας τίτλους καὶ ἀξιώματα. Ἐχάθη ἐμπρός του τὸ ἐκτυφλωτικὸν ὄραμα τῆς Ἐθνικῆς μεγαλοφυΐας καὶ ὁ μικρὸς του νοῦς ἐθαμβώθη ἀπὸ τὸ πυρολάμπον φῶς τῶν τιτλοῦχων. Ὡ τῆς μωρίας καὶ τῆς κουφότητος!»¹⁵. Ὁ μητροπολίτης Νικαίας Βασίλειος (Γεωργιάδης), μετέπειτα οἰκουμενικὸς πατριάρχης, ἀπέστειλε ἀνοικτὴ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ἄνδρεάδῃ, στὴν ὁποία τὸν κατηγοροῦσε δριμύτατα ὅτι παραχάραξε τὴν «ἐθνικὴν ἀλήθειαν», τοῦ καταλόγιζε «ἐθνικὸν σολοικισμὸν καὶ βαρβαρισμὸν», τὴν δὲ πράξῃ του ἀποκαλοῦσε «εἰσαίσχυντον»¹⁶.

12. *Κ.Μ.*, σ. 18 ἐφ. *Πρόσδος*, 28.12.1921. Γιὰ τὸν καθηγητὴ Μ. Αἰθεντόπουλο, βλ. *Δελτίον Μεγαλοσχολιῶν*, Ἰανουάριος 1940, σ. 38-9 [βιογραφικὸ καὶ ἐργογραφικὸ σημείωμα], σ. 39-44 [νεκρολογία ἀπὸ τὸ μητροπολίτη Λαοδικεῖας Δωρόθεο]. *Τεκτονικὴ ἑορτὴ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει στοῦς «Ἀρμονία» ἐπὶ τῇ τεσσαρακονταετίᾳ τῆς διδασκαλίας τοῦ καθηγητοῦ Μηνῆ Αἰθεντοπούλου* (Παράρτημα τοῦ μηνιαίου περιοδικοῦ *Πυθαγόρας*, Ἰούλιος 1930), Ἀθῆναι. Τμῆμα ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Μ. Αἰθεντόπουλου ἔχει κατατεθεῖ στὴ Γεννάδειο Βιβλιοθήκη.

13. *Κ.Μ.*, σ. 18 ἐφ. *Πρόσδος*, 28.12.1921. Γιὰ τὸ δημοσιογράφου Π. Κεσίσογλου, βλ. Χαρίτ. Μισαηλίδη, «Τὸ ἱστορικὸ Φανάρι», *Ἀρχεῖον τοῦ ἑρατικοῦ Θεατρογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θεσφαροῦ*, 31 (1965), σ. 347.

14. *Κ.Μ.*, σ. 17.

15. *Κ.Μ.*, σ. 21 ἐφ. *Πρόσδος*, 28.12.1921.

16. *Κ.Μ.*, σ. 19 ἐφ. *Πρόσδος*, 28.12.1921.

Παράλληλα, πολλές εφημερίδες τῆς Πόλης δημοσίευσαν πολύστυλα αποστάσματα ἀπὸ τῆς διάλεξί τοῦ Μισαηλίδη¹⁷, ἡ ὁποία χαρακτηρίσθηκε «τραγούδι» καὶ «ἄσμος πρὸς τὸν ἀθάνατον στρατὸν μας»¹⁸.

Ἡ «Συνδέσμος τῶν Ἑλληνίδων Κωνσταντινουπόλεως» διοργάνωσε γιὰ τὶς 2 Ἰανουαρίου 1922 καὶ δευτέρα διάλεξί τοῦ Κ. Μισαηλίδη, προτοῦ αὐτὸς ἀναχωρήσει γιὰ τὸ μέτωπο, πάλι στὴν αἴθουσα τοῦ ΕΦΣΚ, καὶ μὲ θέμα «Ἡ ἐποποιία τῶν μαχῶν τοῦ Σαγγαρίου»¹⁹. Τὴν ὀρισμένη ἕμως ἡμέρα, λίγα λεπτά πρὶν ἀρχίσει τὴν ὁμιλία του, εἰδοποιήθηκε ἀπὸ τὸν Μητῶ Ἀθηντόπουλο ὅτι ὁ ΕΦΣΚ γιὰ τελευταία φορὰ τοῦ παραχωροῦσε τὸ βῆμα του. Ὁ ὁμιλητὴς ἐκείνῃ τῇ στιγμῇ δὲν εἶπε τίποτα, ἀλλὰ ὅταν τέλειωσε καὶ στὴν ἐπιμονὴ τοῦ κοινοῦ νὰ ἐπανεέλθῃ μὲ νέα του διάλεξί γιὰ τὴ μικρασιατικὴ ἐκστρατεία, δήλωσε ὅτι τοῦτο τοῦ εἶχε ρητὰ ἀπαγορευθεῖ ἀπὸ τὸν πρόεδρο²⁰. Προσπαθώντας νὰ ἐρμηνεύσει αὐτὸ πού τὸν ὤθησε νὰ ἀναγγεῖλει, στὸ εὐσυγκίνητο σὲ παρόμοιες περιπτώσεις κοινὸ, τὴν ἀπαγόρευση τοῦ Συλλόγου, παραγωνρίζοντας τὶς συνέπειες, γράφει στὸ ἡμερολόγιό του: «Δὲν ξέρω σὲ ποιά ψυχολογικὴ στιγμῇ βρέθηκα καὶ τί μὲ ὤθησε. Πέρασαν ἀπὸ τὸν νοῦ μου ὁ μαχόμενος στρατός, τὸ ἔθνος πού ἀγωνίζεται τὸν ὑπὲρ τῶν ὅλων ἀγώνα, εἶδα τὸν ἐνθουσιασμό τοῦ ἀκροατηρίου μου, τὰ δάκρυά του, τὴν ἀνάγκη νὰ ἐπιστρατευθοῦν ὅλα, τὰ πάντα γιὰ τὸν μεγάλον ἀγώνα, καὶ δὲ θυμᾶμαι τί ἄλλο. Καὶ ἀπαντῶ: Διότι ὁ Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος μοῦ ἀρνεῖται εἰς τὸ ἐξῆς τὸ βῆμα του»²¹. Ἡ δὴλωσις πάντως αὐτῇ προκάλεσε τὴ γενικὴ κατακραυγὴ. Οἱ παριστάμενοι ἀποδοκίμασαν τὸ προεδρεῖο καὶ ζήτησαν νὰ μάθουν τὴν ἀληθινὴ αἰτία τῆς ἀπαγόρευσης. Ἡ πρόεδρος τοῦ «Συνδέσμου τῶν Ἑλληνίδων» Σ. Κ. Σπανοῦδῃ προσπάθησε, ἀλλὰ χωρὶς ἀποτέλεσμα, νὰ κατευνάσει τὴν κοινὴ γνώμη, τονίζοντας ὅτι δὲν «πταίει ποσῶς ὁ πρόεδρος τοῦ Συλλόγου κ. Ἀθηντόπουλος, ὁ ἀγνότατος αὐτὸς πατριώτης καὶ ἰδεολόγος. . . ἀλλὰ πταίει ὁ ἀέρας αὐτὸς πού φυσᾷ μέσα εἰς τὸν Σύλλογον, ἕνας ἀέρας μεσαιωνισμοῦ». Ἀπέδωσε τὴν ἀπαγόρευση στὴ δημοτικὴ γλῶσσα πού χρησιμοποίησε ὁ ρήτορας, «γλῶσσα πού μιλοῦν τὰ παλληκάρια μας ὅταν πηγαίνουν νὰ σκοτωθοῦν»²². Ἡ εφημερίδα *Πρόσδος* παραδέχθηκε ὅτι ὁ Μισαηλίδης προέβη σὲ ἀστοχὴ ἐνέργεια, ὅτι δὲν ἔπρεπε μὲ κανέναν τρόπο νὰ ἀνακοινώσῃ τὴν ἀπαγόρευση στὸ ἀκροατήριον, ἀλλὰ νὰ ἀπαιτηθεῖ ἐξηγήσεις ἀπὸ τὸ προεδρεῖο ἢ νὰ ζητήσει τὴ δικαίωσή του ἀπὸ τὸν Τύπο²³.

17. *Κ.Μ.*, σ. 23 στίς ἐφ. τῆς Πόλης *Πρωΐα*, 29.12.1921, *Πρόσδος*, 29.12.1921, *Πατρις*, 29.12.1921, *Ταχυδρόμος*, 30.12.1921 καὶ *Χρόνος*, 31.12.1921.

18. *Κ.Μ.*, σ. 20 ἐφ. *Κῆρυξ*, 21.12.1921.

19. *Κ.Μ.*, σ. 24 ἐφ. *Πρόσδος* καὶ ἄλλες εφημερίδες τῆς 31.12.1921.

20. *Κ.Μ.*, σ. 26-7.

21. *Κ.Μ.*, σ. 27. Πρβλ. καὶ *Κ.Μ.*, σ. 28 ἐφ. *Πρωΐα*, 4.1.1922 καὶ *Χρόνος*, 3.1.1922.

22. *Κ.Μ.*, σ. 29 ἐφ. *Πρόσδος*, 4.1.1922.

23. *Κ.Μ.*, σ. 30-1 ἐφ. *Πρόσδος*, 4.1.1922.

Ὁ ΕΦΣΚ, στὴν ἐπιθυμία του νὰ ἀναγάγει τὸ ζήτημα σὲ θέμα γενικῆς λειτουργίας του, κοινοποίησε ὅτι, σύμφωνα μὲ ἄρθρο τοῦ Κανονισμοῦ του, παραχωρεῖ τὴν αἴθουσά του στοὺς φιλεκπαιδευτικούς συλλόγους καὶ στὰ ἔθνη καθεδρῶματα ὕστερα ἀπὸ γραπτὴ αἴτηση· «αἱ δὲ δημόσια διαλέξεις. . . εἶναι ἀποκλειστικὸν δικαίωμα τοῦ Συλλόγου καὶ τῶν μελῶν αὐτοῦ»²⁴. Ἡ ἐξήγηση αὐτὴ θεωρήθηκε γριφώδης ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα *Πρωτὰ*²⁵. Ὁ συντηρητικὸς Νεολόγος ἐκφράσθηκε μὲ ὑπαινιγμούς, ἰδιαιτέρως μειωτικούς γιὰ τὸν Κ. Μισαηλίδη: «Τὸ βῆμα τοῦ γεραροῦ σωματείου ἦτο ἀνέκαθεν τὸ βῆμα τῆς μετροεπείας καὶ τῆς νηφαλιότητος, νηφαλιότητος σκέψεως καὶ κρίσεως. Ἄφ' ὅτου ὅμως τὸ προεδρεῖον ἐνδίδον εἰς ἐπιρρεΐας ἢ ἐπιτροαῖς τῆς ταραχώδους ἐθνικῆς περιόδου ἦν διανύομεν ἤρξατο νὰ ἐπιτρέπη τὸ βῆμα τοῦτο ἀβασανίστως εἰς τὸν πρῶτον τυχόντα, ἐπόμενον ἦτο ν' ἀναρριχηθῆ ἐπ' αὐτοῦ καὶ ἡ ἀγραμματοσύνη καὶ ἡ λογοκοπία καὶ ἡ δημαγωγία»²⁶. Στὴν ἀπάντησή του στοὺς πικροὺς αὐτοὺς ὑπαινιγμούς, ὁ Μισαηλίδης ἀνέφερε ὅτι εἶχε ἐπανειλημμένες προτάσεις ἀπὸ τὸ συντηρητικὸ αὐτὸ φύλλο γιὰ νὰ γράψῃ ὡς πολεμικὸς ἀνταποκριτής, τὶς ὁποῖες ὅμως δὲν ἀποδέχτηκε²⁷. Τὸ ἐπεισόδιο συζητήθηκε σὲ «θυελλώδη συνεδριάν» τοῦ Συλλόγου, ἢ ὅποια διακόπηκε καὶ δὲν κατέληξε σὲ ἄρση τῶν παρεξηγήσεων²⁸, παρὰ τὴν προσπάθεια ἐξομάλυνσης ποὺ κατέβαλαν οἱ πρόεδροι τῶν δύο σωματείων, τοῦ ΕΦΣΚ καὶ τοῦ «Συνδέσμου τῶν Ἑλληνίδων»²⁹. Ἡ συνεδρία αὐτὴ ἔδωσε ἀφορμὴ νὰ σχολιασθεῖ καὶ νὰ ἐρμηνευθεῖ κατὰ διαφορετικὸ τρόπο ἀπὸ τὸν Τύπο ἢ στάση τοῦ Συλλόγου. Ἄλλοι τὸν κατηγοροῦσαν γιὰ ἰδεολογικὴ καὶ γλωσσικὴ ἀκαμψία· τὸν μέφρονταν ὅτι σὲ κρίσιμες στιγμὲς τοῦ ἐθνικοῦ μας βίου ἔμενε προσκολλημένος στὰ ψυχρὰ ἄρθρα τοῦ Κανονισμοῦ καὶ ἀρνιόταν τὸ βῆμα σὲ ρήτορες ποὺ θὰ ἐμψύχωναν καὶ θὰ ἐνθουσίαζαν: «Κανονισμοί. Διατάξεις. Γράμμα νόμων. Πότε; Ὅταν Ἔθνος καὶ Ἐκκλησία στρατεύονται. Ὅταν ὅλα πρέπει νὰ ὑποχωρήσουν καὶ νὰ τεθοῦν κατὰ μέρος διὰ νὰ προηγηθῆ ὁ ἐθνικὸς ἀγὼν καὶ πᾶσα δι' αὐτὸν συνδρομή. Ὅταν πρὸ παντὸς πρέπει νὰ κοιμᾶται κάθε διάταξις τυπικὴ καὶ νὰ ἀγρυπνᾷ μόνον ὁ ἐνθουσιασμός καὶ τὸ αἶσθημα. Διότι αὐτὰ χρειάζονται διὰ τὸν μέγαν ἀγῶνα τῆς πατρίδος καὶ τίποτε ἄλλο. Ἐχετε καιρὸν νὰ ἐφαρμόσετε τοὺς τύπους. Ἀλλὰ τώρα ἀνοίξατε διὰπλάτα ὅλα, καὶ τὰ κτήρια τῶν ὁποίων προῖστασθε καὶ τὰ βήματα τῶν ὁποίων ἐφορεῖσθε, διὰ νὰ τοιωθῆ ἡ φωνὴ τοῦ Ἔθνους, διὰ

24. *Κ.Μ.*, σ. 32 ἐφ. Χρόνος, 4.1.1922. Πρβλ. *Κανονισμὸς τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου*. . . , Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1920, σ. 30-1 [ἄρθρο 144].

25. *Κ.Μ.*, σ. 33 ἐφ. *Πρωτὰ*, 5.1.1922.

26. *Κ.Μ.*, σ. 33 ἐφ. *Νεολόγος*, 4.1.1922.

27. *Κ.Μ.*, σ. 35 ἐφ. *Πρωτὰ*, 9.1.1922.

28. *Κ.Μ.*, σ. 36-7 ἐφ. *Πρόσδος*, 8.1.1922. *Κ.Μ.*, σ. 38-9 ἐφ. *Πρωτὰ*, 8.1.1922.

29. *Κ.Μ.*, σ. 40-1 ἐφ. Χρόνος, 8.1.1922, ἐφ. *Πρόσδος*, 8.1.1922, ἐφ. *Ταχυδρόμος*, 8.1.1922.

νά στηθούν ἐργαστήρια λουτροῦ παλιγενεσίας καὶ ἐθνικῶν θριάμβων»³⁰.

Ὁ Νεολόγος δικαίως τὸ Σύλλογο, παραδεχόμενος ὅτι ἦταν θέμα Κανονισμοῦ καὶ μεμφόμενος ὅσους στὴ συνεδρία θέλησαν νὰ ἀποδοκιμάσουν τὸ προεδρεῖο: «Ὅτω κατὰ τὴν τελευταίαν γενικὴν τακτικὴν συνεδρίαν. . . ἐκμεταλλευθέντες τὸν θόρυβον ἄλλοι καὶ ἱππῶται καὶ πρόμαχοι ἀναδειχθέντες προσήλθον μάλιστα ἐκείνοι, οἵτινες πρόσκεινται τοῖς μαλλιαροῖς καὶ φωνασκούντες ἐξήτουν, ἵνα προκαλέσωσι τὴν ἀποδοκιμασίαν τοῦ προεδρείου. . .». Τὸ ἴδιο φύλλο θεώρησε ὑβρὴ γιὰ τὴν ἐξηντάχρονη δραστηριότητα τοῦ Συλλόγου τὶς ἀντιδράσεις, γενικά, ποὺ ἀκολούθησαν τὴν ἀνακοίνωσιν τῆς ἀπαγορευτικῆς διαταγῆς γιὰ τὴ συνέχιση τῶν διαλέξεων τοῦ Κ. Μισαηλίδη³¹. Κατὰ τὴν ἐφημερίδα *Πρόσδος*, πολλοὶ χαρακτήρισαν τὴν ἐνέργειαν αὐτὴ ὡς ἐπεισόδιον μεταξὺ ΕΦΣΚ καὶ «Συνδέσμου τῶν Ἑλληνίδων», ἀποψῆ ὅμως ὄχι ἀποδεκτὴ: «Πρόκειται περὶ πράγματος πολὺ σοβαροῦτερον παρὰ περὶ ἐνὸς ἐπεισοδίου. . . Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον μᾶς ἐξήγειρε δὲν εἶναι ἓνα ἐπεισόδιον. Εἶναι ἡ ἀπαγορευσις διαλέξεων, αἱ ὁποῖαι ἐξύμουν τὸ ἔργον τοῦ στρατοῦ, αἱ ὁποῖαι ἐνίσχουν τὸν λαὸν εἰς τὴν πίστιν του πρὸς αὐτὸ καὶ πρὸς τὸ ἐθνικὸν του μέλλον»³².

Τὸ σατιρικὸ περιοδικὸ *Ἄνω-Κάτω* τοῦ Χρ. Δελῆ δημοσίευσε μίαν ἐντυπωσιακὴν γελοιογραφίαν: δύο ἀρχαῖοι Ἕλληνες στέκονται ὁ ἓνας ἀντίκρου στὸν ἄλλο. Τὰ κράνη, οἱ ἀσπίδες καὶ τὰ δόρατά τους φέρουν ἀντίστοιχα τὶς ἐπιγραφὰς («Νεολόγος», «Ἀπαρέμφατα», «Δυϊκὸς ἀριθμὸς»). Στὸ πάνω μέρος ἡ ἐπιγραφή: «Ὁ Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος» καὶ στὸ κάτω ἡ λεζάντα: «Ὁ μεσαιωνισμὸς στὰ ὄπλα. Οἱ γλωσσικοὶ μπεχτσῆδες τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου»³³. Τὸ ἴδιο περιοδικὸ παρώδησε ὑποθετικὸ ἀπόσπασμα διαλέξεως γιὰ τὴ μικρασιατικὴ ἐκστρατεία. Τὸ παραθέτομε αὐτούσιο:

«ΠΟΛΕΜΙΚΗ ΔΙΑΛΕΞΙΣ

Στὴ γλώσσα ποὺ τὴν θέλει τὸ προεδρεῖον τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου.

Τοῦ ἐκ τοῦ μετώπου ἄρτι ἐπανακάμφαντος πολεμικοῦ ἀνταποκριτοῦ τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου κ. Ἰωάννου Ἀνδρικοῦ.

Ἐκ Δουραλίου ὁ στρατὸς ἐξελαύνει σταθμοὺς τρεῖς καὶ παρασάγγας εἴκοσι ἐπὶ τὸν Σαγγάριον ποταμὸν, ὄντα τὸ εὖρος πλέθρον. Ἐντεῦθεν ἐξελαύνει παρασάγγας πεντεκαίδεκα ἐπὶ Πολατλίον, πολίχνην οἰκουμένην. Ἐνταῦθα ἔμεινεν ἡμέρας πέντε. Ἀμφιλεξάντων δέ τι ἐνταῦθα

30. Κ.Μ., σ. 43-4 ἐφ. *Πρόσδος*, 8.1.1922.

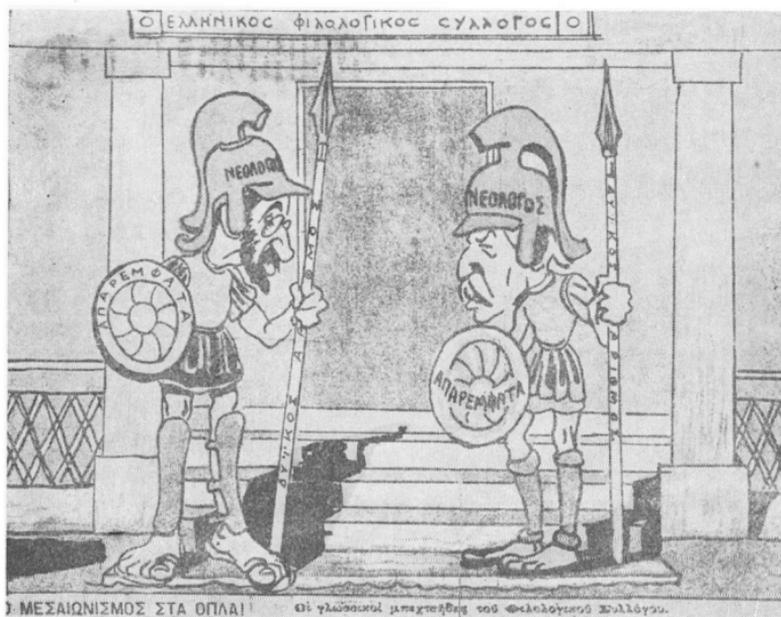
31. Κ.Μ., σ. 45-6 ἐφ. *Νεολόγος*, 8.1.1922.

32. Κ.Μ., σ. 53 ἐφ. *Πρόσδος*, 9.1.1922.

33. Κ.Μ., σ. 51 περ. *Ἄνω-Κάτω* [1922]. Μπεχτσῆδες: ἀπὸ τὰ τούρκεα, κατὰ λέξιν νυκτοφύλακες, φρουροί, πρβλ. Βασιλείου Γ. Βετσόπουλου, «Ἡ Πόλις μας (δῆμος ἦτο. . .)», *Ἀρχεῖον τοῦ Ἐθνικοῦ Λογογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Ἐπιμελητοῦ*, 33 (1967), σ. 221-2.

Ἐφ. Ἐμπρός (Πόλης) 18 Ἰανουαρ. 1920, ἀρ. 75, σ. 5.

Περ. Άνω Κάτω (Πόλης) 1922. (Βλ. Κ.Μ., σ. 51).

τοῦ τε πρόγκιπος Ἀνδρέου καὶ Προγονίδου τοῦ στρατηγοῦ (Παπούλα τοῦ χυδαῖστί καλουμένου), ἐλθὼν οὗτος πρὸς τὸ στράτευμα, ἔλεξε τάδε: Ἔστω ἄνδρες, δῆλον ὅτι πορευέσθαι ἡμᾶς δεῖ ἐπὶ Ἀγκυραν, πόλιν πλουσίαν, ὅπου ἔσομεν τὰ ἐπιτήδεια. Οὐκ ἂν οὖν θαναμάζοιμι εἰ οἱ πολέμοι, ὥσπερ οἱ δειλοὶ κόνες, φεύγουσιν. Εἰ μὲν οὖν ἄλλο τις βέλτιον δοῖ, ἄλλως ἐχέτω. Ὅτω δὲ δοκεῖ ταῦτα ἀνατεινάτω τὴν χεῖρα.

Μετὰ ταῦτα ἀριστήσαντες οἱ ἄνδρες. . . ἄρπαξαν τὰ μάνλιχερ, πεθαμένοι στὰ γέλοια γιὰ τὶς ἐλληνικοῦρες ποὺ δὲν κατάλαβαν»³⁴.

Ἡ προσωπικὴ ἐρμηνεία ποὺ ἔδωσε ὁ Μισαηλίδης στὴν ἄρνηση τοῦ Συλλόγου γιὰ τὴ συνέχιση τῶν διαλέξεων του ἦταν ἡ ἀντιζηλία ποὺ κίνησαν αὐτὲς καὶ τὸ πολυπληθέςτατο ἀκροατήριό τους, σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς διαλέξεις τακτικῶν ρητόρων τοῦ ΕΦΣΚ, οἱ ὁποῖοι μιλοῦσαν μπροστὰ σὲ κενὰ καθίσματα. Γιὰ τὴν ἀντίδραση τῶν «περὶ τὸν Φιλολογικὸν Σύλλογον» γράφει ὁ ἴδιος: «Οἱ κοσμοπλημμύρες τῶν διαλέξεων μου ἐνοχλοῦσαν τὰ νεῦρα τους, ἔθιγαν τὴ φιλοτιμία τους»³⁵. Ἔτσι, ἀπογοητευμένος, ἀποφάσισε νὰ φύγει, μὲ σκοπὸ πάλι τὴν κατεύθυνση πρὸς τὸ μέτωπο. Προηγουμένως «ὁ ἡρωϊκὸς βάρδος τῶν καλλιγνικῶν ἀγώνων τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ, ὁ ἐμπνευσμένος ψάλτης αὐτοῦ, ὅπως τὸν ἀποκάλεσε ἡ Πρωῖα³⁶, εὐχαρίστησε τὸ κοινὸ τῆς Πόλης: «Στὴν πολυκύμαντη ζωὴ μου θὰ διατηρῶ πάντα ὡς ἱερώτερη ἀνάμνηση, τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ τὰ δάκρυα ποὺ ἀνέβαιναν ἀπὸ τὴν καρδιά σας στὰ μάτια τὴν ὥρα ποὺ ἀπὸ τὸ βῆμα τοῦ Συλλόγου ἔβρανα σὰν νικητήριον ὕμνον πρὸς τὸν σὸρανὸ, τὸ τραγοῦδι τοῦ στρατοῦ μας»³⁷.

Τὸ ὅλο θέμα ἕμως παρέμεινε ἀνοικτὸ καὶ γιὰ τὸ Σύλλογο καὶ γιὰ τὴν κοινὴ γνώμη. Ὁ «Σύνδεσμος τῶν Ἑλληνίδων», ὠστόσο, δέχθηκε ὅτι μετὰ τὶς ἐξηγήσεις ποὺ δόθηκαν στὴ συνεδρία τοῦ Συλλόγου ἀπὸ τὸν πρόεδρο Μ. Αὐθεντόπουλο, θεωροῦσε τὸ «ἐπεισόδιον λήξαν»³⁸. Νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ Πρόσδος, παρ' ὅλη τὴν ἀντιπολιτευτικὴ πρὸς τὸ Σύλλογο στάση της, παραδέχθηκε ὅτι προσωπικὰ ὁ πρόεδρος, «ἀξιος πάσης τιμῆς καὶ εὐγνωμοσύνης διὰ τὸ τεράστιον ἔργον τὸ ὁποῖον διεξήγαγε», δὲν εὐθύνεται, ὅτι ὑπῆρξε θύμα τῆς καλοσύνης του καὶ τῆς ὑποχωρητικότητάς του καὶ ὅτι ἄλλοι ἦταν οἱ «δημιουργοὶ τοῦ ζητήματος»³⁹.

Μέλη τοῦ Συλλόγου ἀξίωσαν νὰ γίνεи νέα συνεδρία, γιὰ νὰ καθορισθεῖ ἡ εὐθύνη τοῦ προεδρείου ἀπέναντι στὸ ὅλο ζήτημα⁴⁰. Ἡ συνεδρία αὕτη, κατὰ τὴν

34. Κ.Μ., σ. 52.

35. Κ.Μ., σ. 54.

36. Κ.Μ., σ. 55 ἐφ. Πρωῖα, 9.1.1922.

37. Κ.Μ., σ. 56 ἐφ. Πρόσδος, 9.1.1922.

38. Κ.Μ., σ. 58 ἐφ. Χρόνος, 11.1.1922.

39. Κ.Μ., σ. 57 ἐφ. Πρόσδος, 11.1.1922.

40. Κ.Μ., σ. 59 ἐφ. Πρόσδος, 12.1.1922.

έφημερίδα *Χρόνος*, άποκατέστησε τὰ πράγματα και άπήλλαξε τὸ προεδρεῖο ἀπὸ τῆ μομφῆ πού τοῦ εἶχαν προσάψει οἱ ὑπερασπιζόμενοι τὸ μικρασιάτη ἀνταποκριτή⁴¹.

Κατὰ τὴν έφημερίδα *Πρόοδος*, ἡ ὑπόθεση δὲν διευθετήθηκε ἠθικά, γιατί ἡ μειοψηφία τῆς ὀλομέλειας καταψήφισε και έπομένως ὑπερτίμησε τὰ ἔκτροπα πού ἀκολούθησαν τὴν ὀμίλια τοῦ Μισαηλίδη⁴². Για τὰ έπεισόδια τῆς ὀμιλίας τοῦ Ἄνδρεάδη και γιὰ τὴν αἰτία πού τὰ προκάλεσαν δὲν τέθηκε θέμα κρίσεως: «ὠμίλησε περὶ ἔκτρόπων εἰς τὴν πρότασίν του τὸ προεδρεῖον κατὰ τὴν διάλεξιν τοῦ κ. Μισαηλίδου. Καὶ δὲν ὠμίλησε διὰ τὰ πραγματικά ἔκτροπα τῆς διαλέξεως τοῦ κ. Ἄνδρεάδου. Καὶ ἀντιπαρῆλθε τοῦτο ἀβρόχοις ποσί, ἐνῶ αὐτὸ πρὸ παντός εἶχε τὴν ὀφειλὴν νὰ προτάξῃ. . . Τὸ προεδρεῖον νομίζει ὅτι κατήγαγε νίκη. Ἦμπορεῖ νὰ τὸ νομίζῃ. Ἄλλὰ τὸ μεταξὺ αὐτοῦ και τῆς δημοσίας γνώμης ζητήμα—διότι περὶ αὐτοῦ και μόνον πρόκειται— δὲν ἔκανονίσθη, μᾶλλον δὲ ἔχειοτέρευσε»⁴³.

Στὸ μεταξὺ ὁ Μισαηλίδης επέστρεψε στὴ Πόλη ὅπου ἀμέσως ἔλαβε προσκλήσεις ἀπὸ ἰδιῶτες και ἐπιτροπές γιὰ νὰ συνεχίσει τὶς ὀμιλίες του. Ἄποφάσισε νὰ ζητήσει ὁ ἴδιος ἀπευθείας τὴν ἄδεια τοῦ Συλλόγου, ἀλλὰ ἔλαβε ἔγγραφη ἀρνητικὴ ἀπάντησι: «Σὰς ἀνακοινῶμεν μετὰ λύτης εἰλικρινούς ὅτι τὸ προεδρεῖον δεσμευόμενον ὑπὸ τοῦ 88 ἄρθρου τοῦ Κανονισμοῦ⁴⁴ δὲν δύναται νὰ ἐπιτρέψῃ διαλέξεις σας ἐν τῇ αἰθούσῃ του, ἀφοῦ μάλιστα και πᾶσαν ἄλλην κατ' οἰκονομίαν τοῦ οἴκειου ἄρθρου ἐρμηνεῖαν ἀποκλείει δυστυχῶς ἡ θλιβερωτάτη ἀνάμνησις τοῦ προσφάτου ἔτι ἐπεισοδίου ἐκείνου, τὸ ὀποῖον ἐπηκολούθησε τὴν τελευταίαν ἐν τῷ συλλόγῳ διάλεξίν σας, ἀπειλήσαν αὐτὴν τὴν ὑπόστασιν τοῦ γεραοῦ ἰδρύματος, ἐξόχως σεβαστοῦ ἀνέκαθεν εἰς ὄλον τὸν κόσμον ἡμέτερον και ξένον. Πρόσθετον δ' ἐκ προνοίας λόγον τῆς ἀρνήσεώς του ἔχει τὸ προεδρεῖον τὸν κίνδυνον νέου περὶ τὴν ἀκρόασιν ὑμῶν θορύβου ὡς και τὸν κίνδυνον τῆς ἀνακινήσεως ζητήματος. . . ὡς συνεπαγομένων ὀλέθρια κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην περίοδον τοῦ ἔθνικοῦ μας βίου ἀποτελέσματα»⁴⁵.

Ἄπο τούς λόγους πού πρόβαλε ὁ ΕΦΣΚ στὴν ἄρνησή του, ὁ Μισαηλίδης θεώρησε, φαίνεται, βασιμότερο τὸ σχετικὸ μὲ τὸ ἀναφερόμενο ἄρθρο τοῦ καταστατικοῦ ἔτσι: ζήτησε νὰ ἔγγραφῆ μέλος τοῦ Συλλόγου μαζί μὲ δύο ἄλ-

41. *Κ.Μ.*, σ. 59 ἔφ. *Χρόνος*, 14.1.1922.

42. *Κ.Μ.*, σ. 60, 62-4 ἔφ. *Πρόοδος*, 15.1.1922.

43. *Κ.Μ.*, σ. 64 ἔφ. *Πρόοδος*, 15.1.1922, πρβλ. και σ. 65-6 ἔφ. *Πρόοδος*, 16.1.1922, σ. 3.

44. Βλ. *Κανονισμός*, ὅ.π., σ. 20 [ἄρθρο 88]: «Εἰς λογίους παρεπιδημοῦντας ἐν Κων/πόλει ἐπιτρέπεται κατ' ἀπόφασιν τοῦ προεδρείου και μετὰ προηγουμένην, ἐὰν δεήσει, κατάθεσιν τοῦ χειρογράφου νὰ ποιῶσι δημοσίας διαλέξεις ἀπὸ τοῦ βήματος τοῦ Συλλόγου».

45. *Κ.Μ.*, σ. 77, συνημμένη ἐπιστολὴ στὸ πρωτότυπο τῆς 5 Μαρτίου 1922, μὲ τὶς ὑπογραφές Μ. Αὐθεντόπουλου και Ὁδ. Ἄνδρεάδη.

λους, τὸ λόγιο γυμνασιάρχου Κώστα Στυλιανόπουλο καὶ τὸν ποιητὴ καὶ δημοσιογράφο Μικὲ Ἀνατολέα⁴⁶. Καὶ οἱ τρεῖς ἔλαβαν ἀρνητικὴ ἀπάντησιν. Γιὰ τὴν ἀπόρριψιν αὐτῆ ἔγραψαν ἐπικριτικὰ σχόλια ἢ *Πρόσδος* καὶ ὁ *Χρόνος*⁴⁷, ἐνῶ τὸ περιοδικὸ *Ἄνω-Κάτω* δημοσίευσε τοὺς σατιρικοὺς στίχους:

«*Ὁ Σύλλογος τοῦ Μηνᾶ*
(ἐπὶ τῇ ἀπορρίψει τῆς ἐγγραφῆς διανοουμένων)

Γλεντᾶ ὁ Μηνᾶς μέσ' στὸ τσιφλίμι του,
—στὸ Σύλλογο ἤγουν δηλαδή—
καὶ τραγουδᾷ καὶ κελαῖδεῖ τὴ νίκη του!

Τὸν εἶπαν γεραρό, τὸν λένε κι ἄλλα,
κι ἔγινε αὐτὸ τὸ βῆμα καὶ ἡ σάλα
μπακάλικο, μανάβικο, ταβέρινα...
πίνε Μηνᾶ, Μηνᾶ μου κέρα!»⁴⁸

Ἡ φήμη τοῦ Κ. Μισαηλίδου ὡς ὕμνητῆ τοῦ μαχόμενου στρατοῦ, εἶχε πλέον ἐδραιωθεῖ στὴν Πόλην. Ἀπὸ παντοῦ ἔφθαναν οἱ προσκλήσεις. Εἶχε ἤδη μιλήσει στὴν «Ἑλληνικὴ Λέσχῃ Χαλκηδόνος» καὶ στὸν «Ἑλληνικὸ Σύνδεσμο Ταταούλων»⁴⁹. Ὁ μητροπολίτης Χαλκηδόνος Γρηγόριος (Ζερβουδάκης), μετέπειτα πατριάρχης, εἶχε παρακολούθησει ὅλες του τὶς ὁμιλίαι καὶ εἶχε ἐκφρασθεῖ γι' αὐτὲς μὲ ἐνθουσιασμό. Ὁ πρόεδρος τῆς Λέσχης Μ. Ἀλτζιτζόγλου ἀποζητοῦσε τὴν ἐπανάληψή τους. Ἔτσι, μίλησε στὸ λαμπρὸ αὐτὸ σωματεῖο στὶς 3 καὶ στὶς 10 Μαρτίου 1922 γιὰ τὶς μάχες τοῦ Σαγγαρίου καὶ γιὰ τὴν πορεία τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ στὴν Ἀλμυρὰ Ἐρημο⁵⁰. Μὲ τὸ ἴδιο θέμα μίλησε, ὕστερα ἀπὸ παράκλησιν τῆς ἐφοροεπιτροπῆς Βαφεοχωρίου, στὴν αἴθουσα τοῦ ἀρρεναγωγείου τῆς Κοινότητος⁵¹. «*Λησμονοῦσα τὴν πίναρα μου—γράφει ὁ ἴδιος— ποῦ μοῦ πότισεν ὁ Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, μέσα στὶς θερμὰς ἐκδηλώσεις τοῦ λαοῦ Κωνσταντινουπόλεως. Ὅπου πῆγαινα, ἀπ' ὅπου περνοῦσα γινόμενα τὸ ἀντικείμενον κυριολεκτικῶς λατρείας. Γνωστοὶ κι ἄγνωστοὶ ἔβηταν*

46. *Κ.Μ.*, σ. 78. Ὁ Κώστας Στυλιανόπουλος ἦταν ἐκπαιδευτικὸς σύμβουλος τῆς ἐλληνικῆς ἀρμοστείας, πρβλ. «Ἡ γλωσσοεκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση στὴν Πόλη», *Δελτίο Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου*, 9 (1921), σ. 146-7.

47. *Κ.Μ.*, σ. 78 ἐφ. *Πρόσδος*, 19.3.1922. *Κ.Μ.* σ. 79 ἐφ. *Χρόνος*, 22.3.1922.

48. *Κ.Μ.*, σ. 78 περ. *Ἄνω-Κάτω*, 22.3.1922.

49. *Κ.Μ.*, σ. 80 καὶ αὐτὸ ἔγγραφο μεταξὺ σ. 80-1.

50. *Κ.Μ.*, σ. 85 ἐφ. *Πρόσδος*, 5.3.1922 καὶ 10.3.1922. Ἰδιόγραφες ἐπιστολὲς τοῦ προέδρου τῆς Λέσχης Μ. Ἀλτζιτζόγλου πρὸς τὸν *Κ.Μ.*, σχετικὲς μὲ τὶς διαλέξεις, βλ. *Κ.Μ.*, σ. 81-5.

51. *Κ.Μ.*, σ. 86 ἐφ. *Χρόνος*, 12.3.1922 καὶ περ. *Ἄνω-Κάτω*, 10.3.1922.

στη διάθεσή μου διάφορα χρηματικά ποσά για να μ' ἐνισχύσουν στους ἀγώνας μου, παρατείνοντας τὴν διαμονή μου στὴν Πόλη. Ἀρνήθηκα σ' ὅλους. . . ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀρνήσή μου αὐτὴ προσεφέρθησαν οἱ φίλοι μου νὰ νοικιάσουν τὸ μεγαλύτερο θέατρο τοῦ Πέρα, γιὰ νὰ συνεχίσω μὲ ἐλεύθερη εἴσοδο ἐκεῖ τὶς διαλέξεις μου. . . Μοῦ τόνιζαν οἱ καλοὶ μου αὐτοὶ καὶ ἀλησμόνητοι φίλοι, ὅτι εἶχα καθήκον πατριωτικὸν νὰ δεχθῶ γιὰ νὰ τυνάσω τὸν λαὸ Κωνσταντινουπόλεως καὶ νὰ τὸν προκαλέσω ἔτσι σ' ἓνα ὕλικὸ καὶ ἠθικὸ συναγερωμὸ γιὰ τὸν μαχόμενον ἑλληνικὸν στρατόν. Αὐτὸ τὸ δέχθηκα. . .»⁵². Ὅμως αὐτὴ συγκεκριμένα τὴν ὑπόσχεση δὲν μπόρεσε νὰ τηρήσει.

Στις 6 Μαρτίου 1922 μίλησε στὴν Ἑλληνικὴ Λέσχη «Κοραΐς» μὲ θέμα: «Μέσ' τὴς φλόγες τοῦ πολέμου» καὶ ὑποσχέθηκε, ὕστερα ἀπὸ ἀξίωση τοῦ κοινοῦ πρὸ τὸν παρακολούθησε, νὰ ἐπανεέλθει σύντομα. Οἱ γαλλικὲς ὅμως τοπικὲς στρατιωτικὲς ἀρχὲς τῆς περιοχῆς κάλεσαν τὴν ἄλλη μέρα τὸ προεδρεῖο τῆς Λέσχης καὶ τὸ ὑπέβαλαν σὲ ἀνακρίσεις: «Ποιὸς εἶναι ὁ ρήτωρ; Τί σκοποὺς ἐπιδιώκει; Γιατί ὅλος αὐτὸς ὁ συναγερωμὸς γιὰ τὶς διαλέξεις του;». Τὸ προεδρεῖο ἔδωσε ἀνάλογες ἐξηγήσεις καὶ ἔλαβε ἐντολὴ νὰ μὴν ὀργανώσει ἄλλη διάλεξη τοῦ Κ. Μισαηλίδη στὴ γαλλικὴ στρατιωτικὴ ζώνη κατοχῆς, χωρὶς εἰδικὴ γραπτὴ ἄδεια ἀπὸ τὶς ἀρμόδιες γαλλικὲς ἀρχές⁵³. Τὴν ἄδεια αὐτὴ ζήτησε ὁ ἴδιος ὁ ὁμιλητὴς γιὰ μιὰ σειρά διαλέξεων στὰ ἑλληνικὰ κέντρα τῆς περιοχῆς ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ Μακροχώρι καὶ μὲ θέμα: «Ἐντυπώσεις ἀπὸ τὴν ζωὴ τῶν μαχῶν καὶ τῶν στρατοπέδων τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ». Ὁ Γάλλος ταγματάρχης τοῦ ζήτησε προηγουμένως νὰ διαβάσει τὰ χειρόγραφα του, διαφοροτικὰ δὲν τοῦ ἔδινε τὴν ἄδεια νὰ μιλήσει: «Κύριε, μοῦ λέγει, πρὶν σὰς δώσουμε τὴν ἄδεια ποὺ ζητεῖτε, εἶναι ἀνάγκη, νὰ μᾶς φέρετε νὰ διαβάσουμε τὰ χειρόγραφα τῆς διαλέξεώς σας. — Κι ἂν δὲν μιλῶ ἀπὸ χειρογράφου; — Τότε δὲν θὰ μιλήσετε!». Ἔτσι οἱ διαλέξεις του αὐτὲς ματαιώθηκαν⁵⁴.

Προσκλήσεις, καὶ μάλιστα ἐνθερμες, γιὰ νὰ μιλήσει ἔλαβε ἀπὸ τὸν Ἑλληνικὸ Λαϊκὸ Σύνδεσμο «Ὁ Εὐαγγελισμὸς»⁵⁵ Ἀγίου Στεφάνου, ἀπὸ τὸν Ἑλληνικὸ σύλλογο Κοντοσκαλίου («Ἡ Ἡὼς»⁵⁶ καὶ ἀπὸ ἐπιτροπὲς διαφορῶν κοινοτήτων. Στις προσκλήσεις αὐτὲς δὲν μπόρεσε ν' ἀνταποκριθεῖ, ἐπειδὴ προέρχονταν ἀπὸ περιοχὲς ποὺ περιλαμβάνονταν στὴ γαλλικὴ κατοχικὴ ζώνη.

Στις 15 Μαρτίου ἔδωσε τὴν τελευταία του διάλεξη στὸ λογοτεχνικὸ ὄμιλο

52. Κ.Μ., σ. 87-8.

53. Κ.Μ., σ. 88-9.

54. Κ.Μ., σ. 89-91.

55. Κ.Μ., σ. 92 ἀντίγραφο ἐπιστολῆς τῆς 6/19.3.1922.

56. Κ.Μ., σ. 94-5. Στὴ σ. 94 ἀντίγραφο καὶ στὴ σ. 95 συνημμένο πρωτότυπο τῆς ἐπιστολῆς τῆς 9.3.1922. Ὑπογράφουν ὁ πρόεδρος τοῦ συλλόγου Ἄντ. Νικολαΐδης, ἱατρός, καὶ ὁ γεν. γραμματεὺς Α. Βασιλείδης.

του περιοδικού 'Ο Λόγος, με θέμα τη διάβαση του ελληνικού στρατού από την 'Αλυμρά 'Ερημο⁵⁷.

Καταδιωγμένοι από τις γαλλικές αρχές, παρ' όλες τις υπηρεσίες που είχε προσφέρει στους Γάλλους στο μακεδονικό μέτωπο κατά τη διάρκεια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, και με τη βοήθεια του ύπατου άρμουςτή Ν. Τριανταφυλλάκου, διαπεραιώθηκε σε ελληνικό έδαφος⁵⁸.

*

Τὰ περιστατικά που περιγράφηκαν παραπάνω και ό αντίκτυπός τους στην κοινωνία τής Πόλης δίνουν, καθώς είπαμε, γενικότερη την εικόνα τών πολιτικών και πνευματικών εξελίξεων στο διάστημα τής μικρασιατικής έκστρατείας. Με την απόσταση του χρόνου και με την παράλληλη θεώρηση τών παραγόντων που συνετέλεσαν ή συνδέθηκαν με τη γένεσή τους, τὰ περιστατικά αυτά μπορούν να μιλήσουν με περισσότερη ακρίβεια σήμερα και να μὴν αφήσουν έδαφος για τυχόν παρανοήσεις και έκτροπές από την αντικειμενική τους εκτίμηση.

Συνοψίζουμε τὸ πρώτο έπεισόδιο: Στην αίθουσα του παλαίμαχου ΕΦΣΚ, τὸν Δεκέμβριο του 1921, αποδοκιμάζεται δημόσια ή παράλειψη ρήτορα —ήγετικού στελέχους του Συλλόγου— να αναφέρει τη συμβολή του Βενιζέλου στην πραγμάτωση τής Μεγάλης 'Ιδέας, συμβολή ιστορική αδιαφιλονίκητη· γιατί είναι γνωστό ότι ό Βενιζέλος είχε ένστερνισθεί τή Μεγάλη 'Ιδέα όχι σάν άόριστο εύκταίο, αλλά σάν θέμα «επιτελικής εφαρμογής»⁵⁹. 'Ακόμη, συναισθηματικά ήταν τὰ κίνητρα τής πολιτικής του σε σχέση με τή Μεγάλη 'Ιδέα και τήν υλοποίησή της. Κατὰ τὸν Στέφ. Στεφάνου «'Ο Βενιζέλος σε αντίθεση με τούς παλαιοελλαδίτες πολιτικούς, είχε τήν καντερή εμπειρία του ύπόδουλου και για τούτο ή άπελευθέρωση τών δούλων άδελφών ήτανε γι' αυτόν μιὰ ζωηρή ψυχική έπιταγή»⁶⁰. Αὐτή του τήν έπιτακτική έφεση έννωσε περισσότερο ό ύπόδουλος 'Ελληνισμός που προσδοκούσε άπ' αυτόν τή λύση. 'Η παραγνώριση του Βενιζέλου μέσα σε κορυφαίο πνευματικό ίδρυμα τής Πόλης, όπως ό ΕΦΣΚ, όδηγεϊ αυτόματα στην άνάγκη να άναζητηθούν και να διαπιστωθούν οι σχέσεις του Συλλόγου και τής Κωνσταντινουπολίτικης κοινωνίας με τὸ μεγαλοϊδεάτη πολιτικό, πριν και μετά τήν έκλογική του ήττα.

'Ο ΕΦΣΚ, από τὸ χρόνο τής ίδρυσής του (1861), λειτούργησε ως πνευμα-

57. Κ.Μ., σ. 96.

58. Κ.Μ., σ. 90, 96-103.

59. Στεφ. 'Ι. Στεφάνου, 'Η 'Ελληνική επέκταση στην 'Ιωνία ήτανε τάχα λάθος του Βενιζέλου;, 'Αθήνα 1980, σ. 9.

60. Στεφ. Ι. Στεφάνου, δ.π.

τικό συνεκτικό κέντρο όχι μόνο τῆς ὁμογένειας τῆς Πόλης, ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρου τοῦ ἀλύτρωτου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς. Μετὰ τὴν ἀναστολὴ πού ἔφερε ὁ Πρῶτος Παγκόσμιος Πόλεμος στὴ λειτουργία του, ἀνασυνέταξε τὶς δυνάμεις του· ἔτσι ἐξακολούθησε νὰ παρέχει τὶς ὑπηρεσίες του, κάτω βέβαια ἀπὸ τὶς νέες ἱστορικές συνθήκες πού διαμορφώθηκαν ὡς τὸ 1922 καὶ πού μποροῦν νὰ ἀποδοθοῦν ἐπιγραμματικά: ἀπὸ τὸ θρίαμβο στὴν ὁλοκληρωτικὴ καταστροφή. Οἱ λογοδοσίες τοῦ τελευταίου προέδρου τοῦ Μηγᾶ Αἰθνοτόπουλου, πού καλύπτουν τὴ χρονικὴ περίοδο 1918-1922, δίνουν τὴν εἰκόνα τῆς πολλαπλῆς δραστηριότητάς τοῦ Συλλόγου στὸ διάστημα αὐτό, ἀλλὰ καὶ τὰ τεκμήρια τῆς συνάρτησής με τὶς ἐξελίξεις τῆς πολιτικῆς μας ζωῆς⁶¹.

Τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1918 ὁ Ἑλ. Βενιζέλος ἀνακηρύχθηκε ἰσόβιος πρόεδρος τοῦ ΕΦΣΚ, ὡς ἐκφραστὴς τῶν προαιώνιων ἐθνικῶν πόθων τοῦ Ἑλληνισμοῦ⁶². Ἀπὸ τὴ στιγμή αὐτὴ ὁ Σύλλογος, πού οὐδέποτε στὸ παρελθὸν ἐπιδίωξε νὰ πολιτευθεῖ καὶ τὰ ἔργα του ὡς τότε δὲν ὑπῆρξαν ἀπολιτικά ἀλλὰ μόνο ἀεκπολιτιστικά⁶³, συμπορεύεται με τὰ μεγάλα γεγονότα τῆς μικρασιατικῆς ἐκστρατείας, ἀκολουθεῖ τὸν παλμὸ τοῦ Γένους.

Τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1919, ἀπευθύνει ἐκκλήση στὶς ἡγετικὲς πνευματικὲς δυνάμεις τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς (ἐπίτιμα μέλη, Ἀκαδημαϊκὰ καθιδρύματα) γιὰ τὰ ἀπαράγραπτα δικαιώματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Θράκης, Μικρᾶς Ἀσίας καὶ Πόντου⁶⁴. Τὸν Μάρτιο τοῦ ἰδίου ἔτους ὁ πρόεδρος του, ὡς ἐκπρόσωπος τῶν Ἑλλήνων ἐπιστημόνων, προσφωνεῖ τὸ νικητὴ ἀρχιστράτηγο Λεωνίδα Παρρασκευόπουλο, τὴ νίκη τοῦ ὁποίου θεωρεῖ ἐπιβράβευση καὶ τῶν «συντόνων προσπαθειῶν» τοῦ Συλλόγου καθὼς καὶ ἐκπλήρωση τῶν σταθερῶν ἐλπίδων του γιὰ ἓνα αἰσιότερο μέλλον⁶⁵. Ἀγορητὲς ἀπὸ τὸ βῆμα του διαπραγματεύονται θέματα πού ἔχουν ἄμεση ἢ ἔμμεση σχέση με τὰ ἱστορικά συμβάντα τῆς ἐποχῆς ἢ πού προορίζονταν νὰ τονώσουν τὸ ἐθνικὸ φρόνημα· διοργανῶνε ἐιδικὲς ἐορτὲς γιὰ τὰ ἐκατόχρονα ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἐπανάσταση, ἐκδηλώσεις γιὰ τὸ θρίαμβο τῶν ἑλληνικῶν ὅπλων στὴ Μικρὰ Ἀσία, λαμβάνει μέρος ὡς προσκεκλημένος τῆς ἑλληνικῆς στρατιωτικῆς ἀποστολῆς σὲ ἐπιμνημόσυνη δέηση ὑπὲρ τῶν πεσόντων⁶⁶· με λίγα λόγια, μέρος τῆς δραστηριότητάς του τείνει νὰ εὐθυγραμμισθεῖ με τὶς ἀξιώσεις πού προβάλλονται ἀπὸ τὴ διαμόρφωση

61. Λογοδοσίαι, ὁ.π.

62. Τατιάνας Σταύρου, Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος. Τὸ Ὑπουργεῖον Παιδείας τοῦ ἀλύτρωτου Ἑλληνισμοῦ, Ἀθήνα: 1967, σ. 294-5. Λογοδοσίαι, ὁ.π., σ. 121, 127.

63. Τατιάνας Σταύρου, ὁ.π., σ. 296. Λογοδοσίαι, ὁ.π., σ. 59.

64. Τατιάνας Σταύρου, ὁ.π., σ. 296-7. Λογοδοσίαι, ὁ.π., σ. 22, 115-20.

65. Λογοδοσίαι, ὁ.π., σ. 131. Πρβλ. καὶ Λεωνίδα Ι. Παρρασκευόπουλο, ἀντιστρατήγου, Ἀναμνήσεις 1896-1920. Τόμος δεῦτερος, ἐν Ἀθήναις 1934, σ. 66-7.

66. Λογοδοσίαι, ὁ.π., σ. 59, 75, 80-2.

των νέων πολιτικών και πολεμικών εξελίξεων. 'Αντίστοιχη, εξ άλλου, είναι και η κινητοποίηση του Οικουμενικού Πατριαρχείου' εκκλησιαστική αρχή, αλλά και σπουδαία ένωτική δύναμη για τους αλύτρωτους, έρχεται σε διάσταση με την όθωμανική αρχή και αναπτύσσει πρωτοβουλίες που αποβλέπουν στην αποκατάσταση και δικαίωση του υπόδουλου 'Ελληνισμού⁶⁷.

'Η Κωνσταντινουπολίτικη όμογένεια στο διάστημα αυτό δεν έμεινε ξένη προς τις ποικίλες δραστηριότητες που είχαν στόχο την ενίσχυση, ήθικη και υλική, του άγώνα στο μικρασιατικό μέτωπο⁶⁸: ακόμη, βίωσε με ιδιαίτερη ένταση το τόλμημα του άγώνα αυτού, που τον θεωρούσε δικαίωση για τὰ δεινά, τους έξευτελισμούς και τους διωγμούς που είχε ύποστει ό μικρασιατικός και θρακικός 'Ελληνισμός.

Οί πολιτικές μετανοεμβριανές αλλαγές δεν ήταν δυνατό να μην έχουν τον αντίκτυπό τους και στην Κωνσταντινούπολη. 'Η έκλογική ήττα του κόμματος των Φιλελευθέρων, τόν Νοέμβριο του 1920, κατέβασε από το βάρσο του τόν κύριο ένσαρκωτή τής Μεγάλης 'Ιδέας 'Ελευθέριο Βενιζέλο. Καί ενώ στόν έλλαδικό χώρο παγιωνόταν τό νέο κυβερνητικό καθεστώς με την απομάκρυνση τής βενιζελικής στρατιωτικής και πολιτικής ήγεσίας, στην Κωνσταντινούπολη σχηματίσθηκαν οι πρώτοι πυρήνες ουσιαστικής και ψυχολογικής αντίστασης στην παγιωμένη κατάσταση. 'Η σύσταση τής «'Εθνικής "Αμυνας» από βενιζελικούς αξιωματικούς, πολιτικούς και εξέχοντες Κωνσταντινουπολίτες, αποτελούσε ίσχυρο έρεισμα για την πίστη στη συμμαχική υποστήριξη και περίσωση τής Μικρής 'Ασίας (αυτονόμηση τής 'Ιωνίας), που θά εξασφάλιζε μόνο ό Βενιζέλος⁶⁹. 'Η άνοδος, εξ άλλου, στόν οίκουμενικό θρόνο του άφοσιωμένου στο κόμμα των Φιλελευθέρων πρώην άρχιεπισκόπου 'Αθηνών Μελετίου Μεταξάκη (είχε παυθεί μετά τόν Νοέμβριο του 1920) τόνωσε τό έργο τής "Αμυνας⁷⁰. 'Αλλά και η κοινή γνώμη στην Πόλη πίστευε ότι η έκλογική απόφαση του Νοεμβρίου 1920 δεν ήταν τελεισίδικη⁷¹ σε τούτο συντελούσε η πίστη για τό ζωντάνεμα των θρύλων, για την αναβίωση τής παλαιάς αύγλης του 'Ελληνισμού

67. 'Αλέξη 'Αλεξανδρή, «Οί 'Ελληνες στην ύπηρεσία τής 'Οθωμανικής αυτοκρατορίας 1850-1922», *Δελτίον τής 'Ιστορικής και 'Εθνολογικής 'Εταιρείας τής 'Ελλάδος*, 23 (1980), σ. 399-400.

68. Πρβλ. 'Αλέξη 'Αλεξανδρή, «'Η συνδιάσκεψη τής Λαζάνης 1922-1923: 'Η διεύθυνση του θέματος του Οικουμενικού Πατριαρχείου και των 'Ελλήνων τής Κωνσταντινούπολης», *Δελτίον τής 'Ιστορικής και 'Εθνολογικής 'Εταιρείας τής 'Ελλάδος*, 24 (1981), σ. 337.

69. 'Ιωάννη Γιαννουλόπουλου, «'Εσωτερικές και έξωτερικές εξελίξεις από τό Σεπτέμβριο του 1921 ως τόν Αύγουστο του 1922», *Ιστορία του 'Ελληνικού 'Εθνους* ('Εκδοτική 'Αθηνών), τόμ. ΙΕ', σ. 189.

70. Ι. Γιαννουλόπουλου, *δ.π.*, σ. 190.

71. Πρβλ. *Στόν μεγάλο μας άρχηγό. 'Υμνος. Ποίησης Ζωής Μελανδινού. Μουσική Γ. Κάλφογλου. [Κωνσταντινούπολη], 'Ιανουάριος 1921.*

καὶ τὴν ἐπέκτασή του στὶς πανάρχαιες κοιτίδες του. Ἡ καταβολὴ τῆς πίστεως αὐτῆς στὴν παλαιὰ βασιλίδα τῶν πόλεων εἶχε βαθιὰς ρίζες καὶ εἶναι εὐκόλο νὰ ἐρμηνευθεῖ.

Ἐν τῷ ΕΦΣΚ, διερμηνεύοντας τὸ λαϊκὸ αἶσθημα, μὲ ἐπιστολὴν του ἐξέφρασε τὴν θλίψιν του μετὰ τὴν νοεμβριανὴν ἀποτυχίαν τοῦ Βενιζέλου «*εἰπὶ τῷ ἀκατονομάστῳ παραγκωνισμῷ του*»⁷². Ἐξακολούθησε νὰ ἐφορτάζει πανηγυρικὰ τὴν ἐπέτειον τοῦ ὀνόματος τοῦ ἰσοβίου προέδρου του. Στις 15 Δεκεμβρίου 1920, στὴν αἴθουσα τοῦ Συλλόγου ἀκούσθηκε τὸ «Ἐγκώμιον τοῦ Βενιζέλου» ἀπὸ τὸν Πανανὸ Κεσίσογλου. Ἡ ὁμιλία τυπώθηκε σὲ ἰδιαιτέρον τεύχος καὶ συστήθηκε στὰ διάφορα σωματεῖα «ὡς ἐπίκαιρον κατὰ τὰς κρίσεις ταύτας τοῦ ἔθνους μας ἡμέρας ἀνάγκωσμα»⁷³.

Μέσα σ' αὐτὸ τὸ κλίμα τῆς γενικῆς ἀποδοχῆς τοῦ πολιτικοῦ ποῦ ἐκπροσώπησε τὴ Μεγάλην Ἰδέαν, δὲν ἦταν δυνατόν παρὰ νὰ προκαλέσει ζωηρὰς ἀντιδράσεις τῆς κοινῆς γνώμης ἢ ἀποσιώπηση—ἐσκεμμένη—τοῦ ὀνόματός του. Ἐν τῷ ὁμιλητῆς, θορυβημένος, καθὼς φαίνεται, ἀπὸ τὴν παρουσίαν τῶν ἀρχῶν, δὲν ἐκπροσώπησε οὔτε τὴ θέσιν τοῦ ΕΦΣΚ οὔτε ἀνταποκρίθηκε στὶς προσδοκίαι καὶ ἐπιθυμίας τοῦ κοινῶν ποῦ τὸν ἄκουσε. Ἡ πολιτεία τοῦ Συλλόγου τόσο στὴν προνοεμβριανὴν ὥσθ καὶ στὴ μετανοεμβριανὴν περίοδον ὑπῆρξε, ὅπως εἶδαμε, πολιτεία σεβασμοῦ καὶ θαυμασμοῦ πρὸς τὴν πολιτικὴν τοῦ Βενιζέλου· ἀντίστοιχον ὑπῆρξε καὶ ἡ «δεδηλωμένη» θέσις του. Ἀσφαλῶς θὰ ὑπῆρχαν καὶ οἱ ἀντιπρονοῦντες—σποραδικοί—εἴτε στὸ Σύλλογον εἴτε ὁπουδήποτε ἄλλου στὴν Πόλιν. Ἄναμφίβολα, ὅμως, ἐδῶ ὑπερίσχυε συντριπτικὰ ἡ βενιζελικὴ παράταξις καὶ ἰδεολογία.

Ἐν τῷ ὀδ. Ἀνδρεάδης διέπραξε αὐθαιρέσιαν γιὰ τὴν ὁποία δὲν εὐθύνεται ὁ Σύλλογος ὁ ὁποῖος βρέθηκε στὴν ἀνάγκην, ὕστερα ἀπὸ τὶς ἀντιδράσεις τοῦ πλήθους, νὰ προβάλοι μὲ ἔμφαση τὴ γνώριμην τοποθέτησίν του στὸ θέμα Βενιζέλος.

Ἡ παράλειψις τοῦ Ἀνδρεάδου, γέννημα μεμονωμένης ἀστοχίας, ἀκρισίας ἢ ὑπερβολικῆς ἐπιφύλαξης, γιὰ τὴν Κωνσταντινουπολίτικην κοινωνίαν εἶχε ἰδιαιτέρεν βαρύτητα. Γι' αὐτὸ ὁ Σύλλογος ἔδωκε στὸ θέμα ἄμεση ἀπάντησις ποῦ δικαίως καὶ τὸ κοινὸν ποῦ βρέθηκε στὴν αἴθουσαν ἀλλὰ καὶ τὴν θέσιν τοῦ ἰδίου ὡς ἡγετικῶν πνευματικῶν σωματείων, ἐφόσον ὁ ὁμιλητῆς ἦταν μέλος τοῦ διοικητικῶν συμβουλίου.

Τὸ δεῦτερον θέμα ποῦ ἀνέκυψε ἀπὸ τὶς διαλέξεις τοῦ Κ. Μισαηλίδου συνθέτει ἀδρῆ τὴν εἰκόνα τοῦ πνευματικῶν ἰδίως κλίματος τῆς Πόλης στὸ διάστημα τῆς μεγάλης μας ἐθνικῆς περιπέτειας στὴ Μικρὰ Ἀσίαν.

Ἐν τῷ ὁμιλητῆς, πρὶν ἀπὸ τὴν ἐμφάνισίν του στὸν ΕΦΣΚ, ἦταν ἤδη γνωστὸς

72. *Λογοδοσίαι*, ὁ.π., σ. 68.

73. *Λογοδοσίαι*, ὁ.π., σ. 58-9.

στην Κωνσταντινουπολίτικη κοινωνία από τις δημοσιεύσεις του. Καθώς έγραψε αργότερα ο ίδιος, κατά την παραμονή του στην Πόλη έζησε τις θριαμβολογίες των Τούρκων για τις νίκες τους στον Σαγγάριο. 'Η λέξη Σακάρια (Σαγγάριος) είχε γίνει τὸ θέμα ποιημάτων, αφηγημάτων, αυτοσχέδιων ρητορικών λόγων. "Έτσι, θέλοντας νὰ ἀντιδράσει, δημοσίευσε στις εφημερίδες *Πρόοδος* και *Πρωϊά* σχετικές ἀνταποκρίσεις. «Έχω λόγους νὰ πιστεύω, έγραφε, πὼς ἡ προσπάθειά μου αὐτή είχε εδερρητικά ἀποτελέσματα στην ψυχολογική κατάσταση τοῦ Ἑλληνοκόσμου τῆς Πόλης»⁷⁴. Οἱ μάχες τοῦ Σαγγάριου και ἡ προέλαση τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ στην "Άγκυρα, ἄσχετα ἂν δὲν ἔφεραν τὸ ποθητὸ ἀποτέλεσμα, είχαν κινήσει τὸ γενικὸ θαυμασμό, τὸν ὁποῖο διερμήνευσε, ὡς αὐτόπτης μάρτυρας, ὁ Κ. Μισαηλίδης με τις δημοσιεύσεις του. 'Αλλά δὲν ἀρκέστηκε σ' αὐτές. "Άρχισε τις διαλέξεις του με θέμα πάντα «τις νίκες τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ στον Σαγγάριο, τὸν ἕμνο τοῦ ὑπεροχόν "Ἑλληνα στρατιώτη»⁷⁵.

Στην αἴθουσα τοῦ ΕΦΣΚ, αὐστηρὰ προσκολλημένου στη λόγια γλωσσική παράδοση, ὁ ὁμιλητῆς ἐνθουσίασε τὸ κοινὸ με τις ἀφηγήσεις του σὲ ἀπλή δημοτική γλώσσα. 'Η ἐπιμονή τοῦ πλήθους νὰ ἀκούσει τὴ συνέχεια των ἀφηγήσεων και ἡ ἐπιθυμία τοῦ ὁμιλητῆ νὰ ἀνταποκριθεῖ σ' αὐτὴ τὴν ἀπαίτηση, προσέκρουσαν στην ἀπαγορευτική διαταγή τοῦ ΕΦΣΚ. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ Τύπου ἐπέκρινε τὴν ἄρρηση. 'Η αἰτιολογία τοῦ Συλλόγου ὅτι δεσμευόταν ἀπὸ ἄρθρο τοῦ Κανονισμοῦ του, θεωρήθηκε ἀπαράδεκτη ἢ ἀναληθής.

Πάντως, τὸ θέμα ποὺ δημιουργήθηκε ἄκαιρα, σὲ χρονική περίοδο κρίσιμη, έχει βαθύτερες ρίζες· συγκεκριμένα σχετίζεται με τις ὀξυτέρες γενικά ποὺ προκάλεσε τὸ γλωσσικὸ ζήτημα στην Πόλη και ποὺ συνεχίστηκαν και στὸ διάστημα τῆς μικρασιατικῆς ἐκστρατείας. Οἱ διαλέξεις τοῦ Μισαηλίδη έγιναν ἀφορμὴ νὰ ἐκδηλωθεῖ ὁ γλωσσικὸς φανατισμὸς και νὰ διχασθοῦν τὰ πνεύματα, σὲ ἐποχὴ μάλιστα ἀκατάλληλη για τὴν ἀναμόλευση ζητήματος ποὺ έχει τὴν ἀρχὴ του στην ἐμφάνιση τοῦ Ψυχάρη.

Πολὺ νωρὸς τὸ ψυχαρικὸ κήρυγμα είχε ἐπηρεάσει τοὺς πνευματικούς κύκλους τῆς Πόλης. Τὸ περιοδικὸ *Φιλολογικὴ Ἠχώ* (1893-1894, 1896-1898) ἔγινε, στην ἀρχὴ συγκεκριμένα και αργότερα φανερά, ὄργανο τοῦ δημοτικισμοῦ. 'Απὸ τοὺς πρωτεργάτες τῆς κίνησης ὁ γνωστὸς γλωσσολόγος γιατρὸς Φώτης Φωτιάδης πρωτοστάτησε τὸ 1905 στην ἱδρυση τοῦ «'Αδερφάτου "Ἡ Ἄνασταση»⁷⁶, ποὺ δροῦσε στην ἀρχὴ σὰν μυστικὴ ἑταιρεία και είχε σκοπὸ «νὰ κατατείνει ὅλους πὼς γλώσσα μας εἶναι ἡ δημοτικὴ, πὼς αὐτὴν πρέπει νὰ

74. «'Αναμνήσεις ἀπὸ τὴν μικρασιατικὴ ἐκστρατεία. 'Απὸ τὴν Ἄθινα στον Σαγγάριο», ἐφ. *Προσφυγικὸς Κόσμος*, 4 Δεκεμβρίου 1949, ἀρ. 990, σ. 2.

75. «'Αναμνήσεις», ὁ.π.

76. Γιάννη Παπακόστα, *Ἡ ζωὴ και τὸ ἔργο τῆς Ἄλεξάνδρας Παπαδοπούλου*. Διδακτορικὴ διατριβή, Ἄθινα 1980, Ἑλληνικὸ Λογοτεχνικὸ και Ἱστορικὸ Ἄρχειο, σ. 47-8.

γράφουμε και πώς μόνο μ' αὐτὴ θὰ προκόψει ἡ παιδεία καὶ ἡ μόρφωση στὸ ἔθνος»⁷⁷. Στὰ 1908 ὁ Σ. Σταματιάδης (Ἐλισαῖος Γιαννίδης) ἔγινε καθηγητὴς στὴ σχολὴ Γλωσσῶν καὶ Ἐμπορίου ποὺ ἰδρύθηκε μὲ τοὺς ἐράνους τῆς ἐφημερίδας *Πρόσδος* καὶ μὲ σκοπὸ τὴν ἀντίδραση κατὰ τῶν καθολικῶν. Ἡ συγγραφή του *Γλώσσα καὶ ζωὴ* ἀποτέλεσε σταθμὸ γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος στὴν Πόλη⁷⁸. Μὲ τὴν ἀνακήρυξη τοῦ Τουρκοῦ συντάγματος (1908), οἱ δημοτικιστὲς κερδίζουν ἔδαφος. Ἐκδίδονται περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδες ποὺ τοὺς ἐκπροσωποῦν. Ἡ *Πρόσδος* τοῦ Κ. Σπανοῦδη, τὰ περιοδικὰ *Χρονικά* (1909-1912) τοῦ Ἀχιλ. Γεωργιάδη καὶ ἡ *Ζωὴ* (1902-1922, μὲ διακοπές) τοῦ ποιητῆ Ἀπόστολου Μελαχρινοῦ γίνονται ὄργανα τῶν γλωσσικῶν νεωτεριστῶν. Τὸ 1912 ἀποφασίσθηκε νὰ ἐνωθοῦν σὲ ἐνιαῖο σωματεῖο οἱ διάσπαρτες δυνάμεις τοῦ δημοτικισμοῦ. Ἔτσι συστήθηκε τὸ «Προοδευτικὸ κέντρο» (στὴν ἀρχὴ ἔλαβε τὸ ὄνομα «Διγενῆς Ἀκρίτας») ποὺ στὸ διάστημα τῆς λειτουργίας του (1912-1914) πολέμησε τοὺς ὀπαδοὺς τῆς λόγιας παράδοσης μεταξὺ τῶν μελῶν του ὁ Ἑλ. Γιαννίδης καὶ ὁ γιατρὸς Φ. Φωτιάδης⁷⁹. Παράλληλα, τὰ «Φιλολογικὰ σαλόνια» (Ν. Φαληρέα, Φ. Φωτιάδης, Εὐας Θεοδωρίδη, Σ. Κ. Σπανοῦδη, Α. Γιαλούρη, Ζαχ. Φυτίλη κ.ἄ.) προσπαθοῦσαν νὰ ἐδραιώσουν ἔμπρακτα τὶς θέσεις τοῦ δημοτικισμοῦ⁸⁰.

Μετὰ τὸ μεγάλο πόλεμο, ἡ ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ *Ὁ Λόγος* (1918-1922) ἀπὸ τὸ φιλότεχνο ἔμπορο Γιάννη Χαλκούση καὶ τὸν καθηγητὴ καὶ ποιητὴ Ὁμηρο Μπεκέ, σημείωσε νέο μεγάλο σταθμὸ γιὰ τὴν κίνηση τῶν ὀπαδῶν τοῦ γλωσσικοῦ νεωτερισμοῦ⁸¹. Ἀντίδραση σ' αὐτὴ τὴν κίνηση ἄσκησαν κυρίως ὁ ΕΦΣΚ καὶ ὁ *Νεολόγος* τοῦ Σταύρου Βουτυρᾶ ποὺ, κατὰ τοὺς «μαλλιάρους», ἐκπροσωποῦσαν τὸ σχολαστικισμὸ καὶ ἄγονο λογιωτατισμὸ⁸².

Εἶναι γνωστὸ ὅτι τὸ ὅλο θέμα ἔλαβε καὶ πολιτικὲς προεκτάσεις. Οἱ δημοτικιστὲς ἐνστερνίσθηκαν τὴ Μεγάλῃ Ἰδέα καὶ συνδέθηκαν μὲ τὸ κόμμα τῶν Φι-

77. «Τὸ Ἀδερφάτου», Πόλη (Κανονισμὸς ἀρ. 1). Στὸ Ἀρχεῖο τοῦ Φ. Φωτιάδης, ποὺ μελετᾷ ὁ κ. Γιάννης Παπακώστας δ.Φ., διασώζονται χειρόγραφα πρακτικὰ (1905, 1907, 1908) τῶν συνεδριῶν τοῦ «Ἀδερφάτου». Εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν κ. Παπακώστα ποὺ ἔθεσε ὑπόψή μου τόσο τὰ πρακτικὰ αὐτὰ ὅσο καὶ τὸ ἔντυπο μὲ τὴν προκήρυξη καὶ τὸν Κανονισμὸ τοῦ «Ἀδερφάτου».

78. Σοφ. Σπανοῦδη, «Οἱ «μαλλιάροι» τῆς Πόλης», ἐφ. *Τὰ Νέα*, 22 Ἀπρ. 1948, σ. 1.

79. Α. Γιαλούρη, «Τὸ γλωσσικὸ ζήτημα στὴν Πόλη», *Δελτίο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου*, 8 (1920), σ. 137-8.

80. Ἀθηνᾶς Γαϊτάνου-Γιαννοῦ, «Τὰ φιλολογικὰ σαλόνια τῆς Πόλης», περ. *Νέα Ἐστία*, ΜΔ' (1948) σ. 838-41, 917-20.

81. Κ. Π., «Λογοτεχνία. Ὁ Λόγος...», *Δελτίο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου*, 9 (1921), σ. 124-7. Ἐλένης Χαλκούση, *Πόλη, ἀγάπη μου*, Ἀθήνα 1980, σ. 133, 137-60.

82. Πρβλ. Νικ. Βασιλειάδης, [ἐπιστολή], περ. *Ὁ Λόγος*, 1 (1919), σ. 113-4. Ὁμ. Μπεκέ, «Ἡ δολοφονία τοῦ Σουρῆ», περ. *Ὁ Λόγος*, 1 (1919), σ. 478. Σοφ. Σπανοῦδη, *ἔ.π.*, σ. 1-2.

λελευθέρων⁸³. Ἡ ἀνορθωτικὴ προσπάθεια τοῦ πολιτικοῦ ἐκπροσώπου τοῦ μεγαλοιδεατισμοῦ Ἑλ. Βενιζέλου, ἔφερε στὸ προσκίηιο καὶ τὸ γλωσσικὸ. Μέσα στὰ πλαίσια τῆς προσπάθειας αὐτῆς ἀναγνωρίσθηκε ἡ ἀξία τῆς δημοτικῆς γλώσσας· ἡ εἰσαγωγή της θεσπίσθηκε τὸ 1917 στὶς κατώτερες τάξεις τοῦ δημοτικοῦ. Στὸ ἐξῆξ ἡ ἐνέργεια αὐτὴ θὰ ταυτισθεῖ μετὰ τὸ κόμμα ποῦ ἐκπροσωποῦσε ὁ Βενιζέλος⁸⁴. Μετὰ τὴν πολιτικὴ μεταβολὴ τοῦ 1920, τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας ἐπανεφῆρε τὴν καθαρῆς στὴν κατώτατῃ ἐκπαίδευση (Ἰούλιος 1921)⁸⁵. Τότε, ἀκριβῶς, τὸ γλωσσικὸ ἔλαβε νέα ὀξυγῆτα στὴν Πόλη. Ὁ Ἐλισσαῖος Γιαννίδης, ὅπως ὁ Μαν. Τριανταφυλλίδης στὴν Ἀθήνα, ἔγινε ἡγέτης διαμαρτυρίας κατὰ τοῦ νόμου ποῦ ἀνέτρεπε τὴν ἀπόφαση τοῦ 1917 γιὰ τὴν χρῆση τῆς δημοτικῆς στὴν παιδεία. Μὲ πύρινο ἄρθρο του, στὸ περ. Ὁ Λόγος, ἀφιερωμένο στὸν παιδαγωγὸ Δελμούζο, ὁ Φ. Φωτιάδης κτύπησε τὴν ἐπαναφορά τῆς καθαρῆς ἀπὸ τοὺς νικητὲς τῶν ἐκλογῶν τοῦ 1920⁸⁶. Στὸ ἴδιο ἄρθρο ἐκφράστηκε μὲ πικρὴ εἰρωνεία γιὰ τὸν ΕΦΣΚ καὶ τὰ «ἐπεισόδια τοῦ κ. Μισαηλίδου». Ὁμολόγησε ὅτι εἶχε ζητήσῃ παλαιότερα καὶ αὐτὸς τὴν ἄδεια τοῦ Συλλόγου γιὰ νὰ μιλήσῃ, ποῦ δὲν τοῦ δόθηκε ὁμῶς⁸⁷. Ἐνας ἄλλος σχολιαστὴς ἔκανε λόγο γιὰ «μούχλα καὶ ἀπομούμωση» μέσα στὸν ΕΦΣΚ⁸⁸. Εἶναι φανερὸ ὅτι στὰ μάτια μιᾶς γενιᾶς γεμάτης ἐνθουσιασμὸ καὶ ἀγωνιστικότητα γιὰ τὴν ἐπικράτηση τῆς δημοτικῆς, ὁ «γεραρὸς Σύλλογος», ποῦ πρόσφερε τόσες ὑπηρεσίες στὸν ἀλύτρωτο Ἑλληνισμό, πρόβαλλε ὡς σύμβολο ὀπισθοδρομίας⁸⁹. Μέσα σ' αὐτὸ τὸν κύκλο ἐμπλέκονται τὰ ἐπεισόδια μετὰ τὴς διαλέξεις τοῦ Κ. Μισαηλίδη στὴν Πόλη. Οἱ πρωταγωνιστὲς τοὺς ἀνήκουν στὶς δύο ἀντιμαχόμενες παρατάξεις ποῦ δημιουργήθηκαν μετὰ τὸ γλωσσικὸ φανατισμὸ καὶ ἐκπροσώπησαν, ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, τὴς προοδευτικὲς δυνάμεις (οἱ δημοτικιστὲς) καί, ἀπὸ τὸ ἄλλο, τὸν ἄκρο συντηρητισμὸ (οἱ λόγιοι ὀπαδοὶ τῆς καθαρῆς).

Πέρα ἀπὸ τὴς συγκαλύψεις ἢ ἀμφισβητήσεις ποῦ πρόβαλε ὁ Τύπος, τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι τὸ ζήτημα ποῦ ἀνακινήθηκε μετὰ ἀφορμὴ τὴς διαλέξεις τοῦ Μισαη-

83. Νίκου Στυλ. Δημάγγελου, Ἑθνικὴ γλώσσα καὶ Ἑθνικὴ ἀπάτη. Κοινωνιολογικὴ μελέτη, Ἀθήνα 1975, σ. 185.

84. Νίκου Στυλ. Δημάγγελου, ὁ.π., σ. 77. Ἄνας Φραγκουδάκης, Ἐκπαιδευτικὴ Μεταρρύθμιση καὶ Φιλελευθέρου διανοοῦμενοι, Ἀθήνα 1977, σ. 35 κ.ἑ. Ε. Π. Παπανούτσου, Α. Δελμούζος. Ἡ ζωὴ του. Ἐπιλογή ἀπὸ τὸ ἔργο του, Ἀθήνα 1978, Μορφωτικὸ Ἴδρυμα Ἑθνικῆς Τραπέζης, σ. 79.

85. Ἡ μεταρρύθμιση ποῦ δὲν ἔγινε (Τεχνήρια Ἱστορίας). Τόμος δεῦτερος: 1895-1967. Ἐπιμέλεια Ἀλέξης Δημαρᾶς, Ἀθήνα 1974, σ. μα'. Ε. Π. Παπανούτσου, ὁ.π.

86. Φώτῃ Φωτιάδῃ, «Ὀλίγα τινὰ περὶ κιβδηλίας», περ. Ὁ Λόγος, 4 (1922), σ. 237-46, 301-12.

87. Φώτῃ Φωτιάδῃ, ὁ.π., σ. 305.

88. Α. Γ., περ. Ὁ Λόγος, 1 (1922), σ. 87.

89. Τατιάνας Σταύρου, ὁ.π., σ. 278.

λίδη ἦταν στή βάση του γλωσσικό και ὅτι δόθηκε σ' αὐτό μεγάλη ἔμφαση, ιδιαίτερα ἀπό τήν πλευρά τῶν δημοτικιστῶν. Στήν ἔμφαση αὐτή συνετέλεσε ἀσφαλῶς και ἡ εὐαισθητοποιημένη στό ἔπακρο, στά χρόνια τῆς μικρασιατικῆς ἐκστρατείας, κοινή συνείδηση πού συνέδεε στενά τήν ἀγάπη γιά τή δημοτική, ὡς γλώσσα τοῦ λαοῦ, μέ τήν ἀγάπη γιά τὸ μαχόμενο στρατό.

ΚΥΡΙΑΚΗ ΜΑΜΩΝΗ δ. Φ.